Тувинская
республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң,
Тыва АССР-ниң Дээди
Совединиң болгаш
Министрлер Чөвүлелиниң
органы

№ 19 (14219) ◆ 1990 чыл, январь 23, вторник ◆ 1925 чылда үндезилеттинген ◆ Өртээ 3 көп.

УЖУРАЖЫЫШКЫН

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев январь 20-де Азербайджанның Компартиязының ТК-зының бюро кежигүннери А. Н. Муталибов-биле, Г. А. Гасанов, М. Р. Мамедов, В. П. Поляничко-биле ужурашкан. Республикада тургустунган байдал дугайында санал-оналдарның солчуушкуну ужуражыышкын үезинде болган. Республиканың амыдыралын дүрген чогумчалыг болдурарының, эргелеп башкарылганың структураларын болгаш күш-ажыл чорудулгазын катап тургузарының аргаларын чугаалажып көрген.

(СЭТА).

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Даргазы М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ

Төп телевидение дамчыштыр чугаазы

Эштер! Азербайджанның болгаш Арменияның аразынга националдар аразының үр үеде чөрүлдээзиниң шуптувус херечилери болуп турар-дыр бис. Ында дүшкүүрлүг байдал чүгле чавырылбаан эвес, харын үе-үеде аар уржуктарга чедирбишаан, чидигленип турары-биле холбаштыр шуптувус шынгыы сагышсырап турар бис.

Эрге-чагырганың төп органнары сөөлгү ийи чыл дургузунда бодунуң талазындан шыдамыккай, эң-не бодамчалыг хөделип, бөдүүн эвес айтырыгларны чүгле тайбың политиктиг аргалар-биле шиитпирлээрин оралдажып келген.

Черле чаңгыс сорулга-биле — кожа-хелбээ чаагай, кижизиг бөдүүн харылзааларны катап тургузар, тургустунган муңгашталыышкындан уштунуп үнер арганы тывар, Даг-Карабахты долгандыр байдалды чогумчалыг болдурар дээш эш ёзунуң чугаалажыышкыннарын, ССРЭ-ниң Дээди Совединге, партия Төп Комитединге, чазакка чугаалажып көрүүшкүннерни, ССРЭ-ниң улус депутаттарының ынаар барып чорааның, ийи республикаларның удуртукчулары-биле Москвага чаңгыс эвес удаа ужуражыышкыннарны — бо бүгү чүүлдерни ажыглаан.

Күчүлээшкин, өжээннежилге, чөрүлдээниң уламчылаашкыны эки чүвеге чедирбес, а байдалды улам-на чидиглендирер, улам хөй өлүм-чидимни, улам-на улуг күчүлээшкинни болдурар дээрзин барымдаалавышаан, хөделип келген бис.

Шак ындыг байдалдар турда ийи республиканың партия, совет, күрүне органнары чогуур харыысалганы, ылап бодамчалыг чорукту илергейлеээни, а националисчи бөлүглежиишкиннерниң ыйыышкыны-биле принципиалдыг туруштарны ховар эвес дүжүп берип келгени хомуданчыг-дыр.

ССРЭ Конституциязынга чөрүшкек шиитпирлерни сөөлгү үеде Армян ССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Азербайджан ССР-ниң Дээди Совединиң сессияларынга хүлээп алган турган. Ук шиитпирлер байдалды чогумчалыг болдурарынга чүгле идиг бербээн эвес, харын ону улам-на чидиглендирген, удур туржуушкунну күштелдирген.

ССРЭ-ниң улус депутаттарының II Съездизиниң индириинден сарыылдыг угаанны илергейлээринче кызымаккай кыйгырган турбуже, сарыылдыг угаанның үнүн кайы-даа тала чарлаваан.

Ниитилелге удур, чонга удур кижилер өжээннежилгени улам ыңай өөскүдеринге, чөрүлдээни чидиглендиреринге ындыг байдалды ажыглааннар. Ылаңгыя кызыгаар чоогунда районнарга болгаш кады чурттап турар районнарга чепсектиг месилдежиишкиннер эгелээн.

Даг-Карабах автономнуг обласка болгаш Азербайджанның база Арменияның өске-даа чамдык районнарынга онзагай байдалды чарлаар дугайында Чарлыкты бо чылдың январь 15-те хүлээп алыр ужурга ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму таварышкан.

Ындыг хемчег күчүлээшкинни соксадыр, бодунуң улустарын сандаргай чоруктуң болгаш качыгдаашкынның халавынга кирген өжээтен кижилерни, улусчу фронтуларның удуртукчуларын сарыылдыг болдуруп, бодандырар ужурлуг турган.

Ынчалзажок сарыылдыг угаанның үнүн, совет хөй-ниитиниң, бистиң чуртувустуң бүгү улустарының үнүн бо удаада база херекке албааннар.

Чугаалажыышкынже, чөпшээрежилгеже, шылажылгаже кыйгырыгларны кичээнгейге албааннар.

Харын дайынзырак национал-өжээтен кижилер байдалды чидиглендирерин үргүлчүлеп, дайынзырак отрядтарны тургузуп, оруктарны, аэропорттарны бүзээлеп эгелээннер. Шериг албанчыларынче, боо-чепсек складтарынче, эрге-хоойлу камгалаан органнарже халдаашкыннарны кылып турганнар.

Ол болуушкуннар ылаңгыя Бакуга дыка халаптыг болган: үрегдээшкиннерни, өлүрүкчү үүлгедиглерни кылып, кандыг-даа кем-буруу чок кижилерни чурттап турган черлеринден үндүр ойладып, республикадан сывырып чорудуп турганнар.

Азербайджанда өжээтен күштерниң хөделиишкиннери күрүнеге ажыы-биле улам-на удур, конституцияга удур, чонга удур характерлиг болу берген.

Эрге-чагырганың дүрүм ёзугаар органнарын боттарының хүлээлгелерин күүседиринден чамдык районнарга күш-биле чайлаткан, эргелеп башкарылганың структураларын үрээн.

Чүс-чүс километр кызыгаарда инженер-техниктиг дериишкиннерни үрегдээн. Республикада эрге-чагырганы күш-биле эжелеп алырының сорулгазын херек кырында чажырбааннар.

Ынчалдыр оон ыңай уламчылаары болдунмас турган. Буруу чок кижилерниң ажыг-шүжүүнге ханы сагыш човаашкынны, кажыыдалды илередири-биле чергелештир кемниг үүлгедиишкиннерге, каржы күштеп-күчүлээшкинге болгаш ужур-дүрүм чок чүүлдерге удур килең болгаш удурланыышкын чуртта улам калбарган.

Совет кижилер чурттуң удуртулгазындан хоойлу-дүрүмнү болгаш корум-чурумну катап тургузарының, кижилерниң амыдыралының айыыл чок чоруун хандырарының талазы-биле шиитпирлиг хемчеглерни хүлээп алырын ужур барымдаалыг негеп турган.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыын ёзугаар Бакуда онза байдалды чарлааның, хоорайда ИХМ-ниң шериглери база Совет Армияның кезектери киргенин билир болгай силер.

Олар кол-кол объектилерни ээлээн, күрүне албан черлерин контрольда алган, үрегдекчилерге, корум-чурум үрээшкиннериниң организакчыларынга болгаш куткукчуларынга удур шиитпирлиг хемчеглер алдынып турар. Үүлгедикчилерден боо-чепсектерни хавырып турар.

Ханы кажыыдал-биле айтыр апаар, когараашкыннар бар. Чамдык черлерге шериг кезектерин террористер боо-моңгулуг боолап уткаан, ындыг таварылгада оларга удур боо-чепсекти ажыглаар ужурга таварышкан.

Бөгүнде чамдык өг-бүлелер кажыыдалга таварышкан. Ол өг-бүлелерге бүгү сеткилимниң ханызындан кажыыдалды илергейлеп тур мен.

Бакуда, Азербайджанның болгаш Арменияның кызыгаарлашкак девискээрлеринде, Закавказьениң өске-даа черлеринде халаптыг болуушкуннар националисчи калчаараашкынның, кижилерниң ыдыктыг национал сагыш-сеткилинге ойнаарының түңнелинде барып чүге чедиргенин көргүзүп турар. Кижилерни ужур-дүрүм чок көөр хөөн чок чорукче кыткүүрү, бот-боттарын өлүржүрүнүң калчаалыг дайынынче ыдалаары буруулуг кем-херек үүлгедиишкинидир.

Ужур-дүрүм чок болгаш кижизиг эвес чорукту соксадыры, боттарының хууда эрге-ажыктары, эрге-чагырга, дужулге ээлеп алыры дээш өскелерни чишке каап бээринге белен, кижизиг арын-нүүрүн оскунган экстремистерниң кемниг үүлгедиглерин шиитпирлиг-биле ойтур шавары — күрүнениң хүлээлгези.

Кижилерге тайбыңны болгаш айыыл чок чорукту эгидери, кайы-даа республиканың улустарынга хостуг, демократчы ёзу-биле хөгжүүр, эп-чөптүг ажылдаар, амыр-дыштыг чурттаар, ажы-төлүн өстүрер болгаш кижизидер арганы бээри — күрүнениң хүлээлгези.

Совет Армияның база иштики шериглериниң солдаттары болгаш офицерлери ССРЭ-ниң Конституциязын болгаш хоойлуларын камгалаар талазы-биле боттарының хүлээлгезин күүседип турарлар.

Хүлээп алдынган хемчеглерни бистиң чуртувустуң бүгү улустары шын билип алыр база деткиир боор деп удуртулга бүзүреп турар.

Бо берге шакта Азербайджанның болгаш Арменияның бүгү хамаатыларын угаан-сарыылдыг болурунче, куткулгелиг лозуңнарга база хөделиишкиннерге алыспазынче кыйгырдым. Мегелеттирген, хоозун чүүлдерге алыскан азы албадал-биле кемниг үүлгедиишкиннерде киир тырттырган бүгү кижилерни боданырынче, түңнел үндүрүп, соксаарынче кыйгырдым.

Силерниң шуптуңарны хамааты тайбың чорукту тургузарынга, биске таварышкан бо шылгалданы кады ажып эртеринге бүгү талалыг салдар чедирерин диледим.

Ханы угаан-сарыылдыг болгаш харыысалгалыг чорук бүгү бакты базар, тиилеп үнер деп бүзүреп тур мен.

Бүгү улустарның, бистиң күрүневистиң кадык-чаагай амыдыралы дээш бөгүнде биске ниити национал чөптүг чорук, ханы кады ажылдажылга, бот-боттарынга дузалажылга кажангызындан-даа артык чугула.

Азербайджанның КП ТК-зының бюрозунуң хуралы

Азербайджанның Компартиязының ТК-зының бюрозунуң хуралы январь 20-де болган, республикада тургустунган байдалды анаа чугаалажып көрген. Дүшкүүрлүг чоруктуң өөскүүрүн болдурбас, республикада байдалды чогумчалыг кылдыр экижидер талазы-биле эргежок чугула бүгү-ле хемчеглерни алырынче партия комитеттериниң кичээнгейин углапдырган. Болуушкуннарның чылдагааннарын ханызы-биле болгаш бүгү талалыг тодаргайлаары эргежок чугула деп санап көрген.

Өлүм-чидимге кижилерниң таварышканы-биле холбаштыр кажыыдалды Азербайджанның КП ТК-зының бюрозу илергейлээн. Республикага үш хүннүң кажыыдалын чарлаан.

Азербайджанның Компартиязының ТК-зының бирги секретарының хүлээлгелеринден эш А.-Р. Х. Везировту хостааны-биле холбаштыр ТК-ның бюрозунуң ажылын удуртурун эштер А. Н. Муталибовка — Азербайджанның Министрлер Чөвүлелиниң Даргазынга, В. П. Поляничкога — республиканың Компартиязының ТК-зының ийиги секретарынга хүлээткен.

(СЭТА).

Армян болгаш Азербайджан ССР-лерде байдал

М. С. Горбачевтуң Төп телевидение дамчыштыр чугаазын ол республикаларда, бүгү чуртта ышкаш, улуг кичээнгейлиг дыңнаан болгаш хүлээп алган. Ол черлерде боол турар болуушкуннар совет кижи бүрүзүн дүвүредип турар.

Бакуда болгаш бүгү республикада байдал кончуг чидигленген. Боттарының кылыр деп турган планнары бүттүнмейн баарга, «улусчу фронтунуң» удуртукчулары, оларның салдарынга алыскан хөй-ниити организацияларының төлээлекчилери, а чамдык таварылгаларда чер-чер органнарының ажылдакчылары дүшкүүрлүг чорукту улам чидиглендирип, чурттакчы чонну Совет Армияга удур тургузуп турар. «Улусчу фронтунуң» удуртукчулары онза байдалды чарлаан соонда ап чорудуп эгелээн хемчеглерниң түңнелинде херээженнер болгаш бичии уруглар өлүм-чидимге таваржып эгелээн деп өнчүк-чөңгээлиг медегелдерни тарадып эгелээн. Ол—шуут меге нүгүл! Ооң сорулгазы —чурттакчы чонну Совет Армияга, эрге-хоойлу камгалаар органнарга удур тургузары болур.

Ындыг нарын байдалдарда шериг эрге-чагырга черлери корум-чурумну тургузар талазы-биле хемчеглерни ап чорудуп турар. Январь 21-де Бакунуң шериг комендантызы радио дамчыштыр хоорайның чонунга чүве чугаалаан. «Эргим бакужулар. Онза байдалды чарлаанындан бээр бир хонук эрти. Эрткен дүне оожум чаагай болду. Армияның болгаш иштики шериглерниң кезектери партияның салган сорулгаларын күүседип эгелээн. Кол чүүл — кем-херек үүлгедиишкиннерин болгаш экстремисчи чоруктарны болдурбазын чедип алыры болур. Бакунуң чурттакчыларының хөй кезии ону эки медерер билип турар. Удур туруушкун уламчылаар болза өлүм-чидим болур» деп, ол чугаалаан.

Бакуда турар шериг кезектери эрткен хонуктарда боттарының туруштарын таарыштыр тургускан. Кем-херек үүлгеткен деп каразыттырган элээн хөй кижилерни туткан. Оларның аразында «камгалалдың национал комитеди» деп адаттынган организацияның кежигүнү Ш. Г. Агаев деп кижи база бар. Ол бодунга боо-чепсекти ап алгаш чораан. Бо фактыларның талазы-биле кеземче херектерин оттурган. «Улусчу фронтунуң» төлээлекчилери националисчи хөделиишкиннерин уламчылап турар. Олар Азербайджанның Куткашен районунуң Нидж суурунда чурттап турар удиннер дээр 6 муң хире төрел бөлүк улустарны кырып кааптар бис деп кыжанып турар.

Националдар аразында өжээннежилгени өөскүдүп турары дээш Степанакерт хоорайга «Совет Карабах» солуннуң редакторунуң оралакчызы А. А. Гукасянны («Даг-Карабах автономнуг областың национал чөвүлели» дээр организацияның кежигүнү) болгаш арендатор А. А. Григорянны административтиг чурум ёзугаар тудуп хоругдаан. ДКАО-нуң армян чону ындыг хемчеглерни ниитизи-биле деткип, эрге-чагырга органнары шиитпирлиг хемчеглерни шагда-ла алыр турган ужурлуг деп санап турар.

Азербайджан биле Арменияның аразында Бөрү хаалгазы деп черде турар азербайджан суурну армян террористер боолаан, ооң түңнелинде кандыг-даа кем-буруу чок 13 чурттакчы өлген. Иштики шериглерниң кезектери чогуур үезинде чедип келгеш, улуг хан төгүүшкүнүн болдурбаан. Ындыг турбуже, аңаа болган өлүм-чидимни шериглер болдурган деп нүгүлдү ол черде тарадып эгелээн.

Арарат районунда хөделип чоруп турар экстремисчи бөлүктерниң болгаш неформалдыг организацияларның удуртукчулары боттарының аразында эрге-дужаал былаажып, месилдежип турар. «Армян ниити национал шимчээшкини» дээр организацияның удуртукчулары боо-чепсекти холдан салбас деп кыйгырыгны кылып турар. Ооң түңнелинде кем-херекке снаажып чораан кижилер база чепсегленип турар апарган.

Боо-чепсек тыптыныш алыры-биле албан черлеринче халдаашкын кылыр чоруктар Армян ССР-де үргүлчүлеп турар. Бандиттер Абовян районунуң милиция черинче халдаашкын кылгаш, аңаа турган боо-чепсекти хунаап аппарган. Иштики херектер органнары ындыг чоруктарны болдурбас дээш дээштиг хемчеглерни ап эгелээн. Варденис районнуң милиция чериниң ажылдакчылары өлүрүкчү дээрбечилерниң шыгжап алгаш турганы шериг машиналарын, бир миномедун, 126 пистолеедин болгаш өске-даа боо-чепсекти хураап алган. Январь 20-де бөлүк дээрбечилер Ереван районда турар зенит-ракета салбырынче халдаашкын кылгаш, ойтур шавыышкынга таварышкан.

Арменияның девискээринде күрүне кызыгаары черлерде байдал нарын болуп артпышаан. Пришиб болгаш Ленкоран чоогунда ССРЭ биле Иран кызыгаарын таварыштыр чон массалыы-биле ыңай-бээр эртип турар.

Нахичеван чоогунда күрүне кызыгаарында байдал экижип орар. Астара хоорайга совет болгаш иран кызыгаар комиссарларының ужуражыышкыны болган.

Кызыгаар шериглериниң 200 ажыг политажылдакчылары база партия активчилери кызыгаар чоогунуң районнарында тайылбыр ажылын кылып турар.

(СЭТА).

Кыш — шыңгыы шылгалда

ХОЙЖУ КОДАННАРГА ЧОРААШ...

Эскерген чүүлдеривис. Түңнелдерни ай санында үндүрер

ЧУРУКТА: «Сүт-Хөл» совхозтуң хойжузу Римма Донгак өөнүң ээзи Сергей Донгак-биле үш чүс ажыг төрүүр хойларны кадарып турарлар. Олар үш чыл бурунгаар арендаже кирип, салган сорулгазын чедип алыр дээш кызымак ажылдап келгеннер. Эрткен чылын чүс башка онааштыр 85 хураганны менди алырын дагдынып алгаш, херек кырында 92 хураганны онча-менди өстүргеннер. Чыл төнчүзүнде ийи муң үш чүс рубльдиң орулгазын төлевирге алганнар.

Бо хүннерде оларның кадарган хойларының ийи чүс ажыы хураганнаан. Малдың төлүн онча-менди доруктуруп турарлар. Чыккылама соок хүннерде олар хойларны тургузу чемгерип, малды чылыг суг-биле суггарып ап, сигенни болгаш оон өске-даа чемнерни элбедир берип турарлар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Эрткен чылдың түңнелинде «Шекпээр» совхозтуң хойжуларының ажыл-ижи ындыг-ла эки эвес болган. Частырыглардан түңнел үндүрер дээр болгай бис. Ам ук ажыл-агыйда байдал кандыгыл дээрзин сонуургап көрдүвүс.

Төп салбырның хойжулары колдуунда Үттүг-Хая биле Каткылыг деп черде кыштап турар. Бир-ле дугаарында Кызыл-Даш деп черде Базыр-оолдуң аалынга келдивис. Өг-бүле 22 чыл дургузунда малчыннаан. Ооң иштинде төрүүр хойну он беш чыл кадарып келген.

— Бо-ла мынчаар мээң ада-ием чораан улус чүве. Оларның хоюн улаштыр хүлээп алгаш, ам-даа оон салдынмайн чор мен— деп, Базыр-оол Бойдуевич тайылбырлады.

Ооржактарның кодаңында төрүүр 281 хой бар. Аңаа бистиң чораан хүнүвүсте 150-и төрүпкен болду. Чаш хураганнар амдыызында онча-менди. Улуг хоюнда база каража чок.

Үттүг-Хаяның бир талазында Л. Серен-Доржу-биле социалистиг чарыштыг ажылдап турарын малчыннар чугаалады. Кайызы-даа салбырның эң шыырак дээн малчыннары. Эрткен чылын 100 хойга онааштыр 100 хураганны алгылаан. Дүк кыргыыр планын база ажыр күүсеткен.

Бир-тээ, хой төрүй бергенде, аңаа белеткел кандыгыл дээрзин сонуургаан бис. Хамыктың мурнунда сакманчы херек. Өг-бүлениң эрткен чылын ортумак школа дооскан уруу Чодураа ам ада-иезинде дузалакчылап турар. Кышкы дыштанылга үезинде чанып келген школачы уруглары — Сылдыс, Уран-оол, Эрес база улуг дузаны чедирип турганын көрдүвүс.

Стюра Сегбелдеевна биле Базыр-оол Бойдуевичиниң кыштаа арай озалааш. Ынчангаш ынаар күрүне шугумундан электри чырыы кирбээн. Бичии моторну хойжу боду ажылдадып, коданны чырыдып турар. Малчын кандыг кижил дээрзи ооң кажаа-хораазының, бажың-балгадының ниити байдалындан-на илдең. Кыштаг арыг-силиг, мал чеми бар, ону малга каап бээр саваларлыг чорду. Хойжуларның сеткил-сагыжы-даа сергек.

Ынчалза-даа ёзулуг бергелер моон соңгаар таваржыр деп чүвени олар эки билир. Дараазында Кажаалыг-Өдек деп черде кыштагга бардывыс. Ооң ээзи Лейтенант Соянович Серен-Доржунуң өг-бүлези сөөлгү үш чыл дургузунда совхозка бир дугаар черни ээлеп келген. Чеди чыл бурунгаар Л. Серен-Доржу чолаачы турган, ам хойжу.

— Оон бээр кадарган хоюм-даа, кыштаам-даа хевээр ийин— деп, малчын чугаалады. Ынчан-на хүлээп алган хураганы ам алды дугаар төрүүр. Сөөлгү үш чыл дургузунда 100 хураганны 100 хойдан ап келгеннер. 1989 чылда бир хойдан 1,7 килограмм дүк алыр планын күүсеткен. Коданында 250 хоюнуң хөй кезии оолдапкан. Бир дүне-ле 12—14 хураган немежип турар. Хорамча-даа чок. Чогум дузалакчызы турган төрели оол аарааш, суур кирген, дыштаныылга үезинде өөреникчи үш уруу хураган ыдып-тудуп дузалашкан.

Кыштаглаашкынны эки эрттирери аңаа хынамчалыг белеткелде деп чүвени билир малчыннар эрткен чылын 15 тонна сигенни кезип, кыштаанга эккеп алган турган, ам ону малынга берип турар. Бөлүп алган өдээ 20 тонна. Ынчангаш мал-маганы кургаг кажаада. Совхозундан саваңны, суланы, сигенн далганын алган. Сугну автомашина доктаамал эккеп турар. Ол суг соок, ону чылыдар аргазы чогун малчыннар хомудап чугааладылар. Мал эмчизи кээп, эмнерни-даа берип турар. Чаш хураганның ижин-шөйүндүзү аарый бээрге, хойжулар боттары-ла эмнеп алыр.

Ийе, эрткен чылын түңнел эки болган-дыр, а бо чылгы сорулгазы чүл? 100 хойдан тозан хураганны алыр, мурнукузу ышкаш, бир хойдан 1,7 килограмм дүктү кыргыыр. Аренда керээзи-биле ажылдап турар. Ол эки. Ооң аргазын биле бергеннер.

Майгын-Дагда Сарыг-оол Күжүгет 339 хойну оглу Олег, кени Людмила олар-биле кадарып турар. 110 хой төрээн, мал-маганы эки турар. Хандырылга талазы-биле совхозунга хомудалы-даа чок. Сугну чылыткаш, малга бээр улус чорду. Чем баазазы четчир.

Бугалыгда кыштаг. Ында Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады Галина Уран-ооловна Кууларның өг-бүлези төрүүр 300 хойну кадарып турар.

— Эрткен чылын бо-ла хоювус бир дугаар төрээн, көргүзүүвүс шоолуг эки болбаан чүве. Бо чылын алган социалистиг хүлээлгевисти черле күүседир боор бис— деп, хойжу чугаалады.

Шак ындыг бүзүрелдиң үндезини чүдел? Мал чеми бар, төрээн хойларның эмии сүткүр, хураганнары шыырак. Кызымак үш сакманчылыг. Өдекте арттырып алган хоюн көөрүмге, көвээй болду. Ол дугайын айтырарымга, чаа төрээн хоюн үш хондур тургузу азырап, күш киирип, дыштандыргаш, оон одарже үндүрер улус-тур. Мал чеми эвээш болза, ынчап турар харык бар эвес.

Салбырның хойжуларынга ол хүн чорууруувуска, шуптула иженген турар чорду. Ниити байдалы черле өөрүнчүг. Малчыннарны дүвүредип турар чүве чогулу. Чүгле Беленгииш деп черде Партизан Хүлер-оолович биле Алдын-кыс Сендажыевна Моңгуштар кажаа ишти өл-шык апаар-дыр деп хомудадылар. Ооң ужуру мындыг: кыштагның девискээринде хөй хараганныг, хүндүс аңаа хөй оъттаарга хыраа-шаң хой дүгүнге чыпшынар, кежээ кажаага келгенде хойдан эрээш, кажаа иштинче дамдылаар. Ынчангаш малчыннар кажаа иштин үргүлчү кургаглап, амыр-дыш чок ажылдаар ужурга таварышкан. Ол хүн малчыннарның школачы уруглары (дыштаныылга үези турган чүве) дузалашкан турду. А чогум улуг дузалакчы-даа чок. Кадарган хою үш дугаар төрүп турар. Ынчангаш төлү менди, шыырак болур кидин үези. Эрткен чылын 100 хойдан 80 хураган алган, а бо чылын оон-даа эки көргүзүглүг болурунга бүзүрелдиг.

Биче-Тей салбырында төрүүр коданнарда байдал ындыг-дыр, а өскелеринде байдал кандыгыл? Төрүвес хойлуг ийи аалга бардывыс. Совхозтуң дирекциязы база зооветспециалистер оларже шоолуг-ла кичээнгей салбас дээрзинге малчыннар хомудады. Боттарының белеткеп алгылааны сигенге немей саваңны дүжүргүлээн, а сула, чарба-даа чок. Эң ылаңгыя эрткен чылгы хураганнарже сагыш салыр болза чугула-дыр ийин. Чүге дээрге совхозтарның олуг хоорай малының учёдун алырда, ылап-ла эрткен чылгы хураганнар, анайлар хөй болуру чажыт эвес.

«Шекпээр» совхозтуң малчыннары аренда керээзинче киргенинден бээр ам чыл болур. Бо аразында чүгле хой кадарганы дээш төлевир ап келгеннер. Ол хүн аалдарга чорааш, совхозтуң бухгалтерия аппарадының ажылдакчылары, зооветспециалистер-биле база таварыштывыс. Аренда-биле ажылдап турар хойжуларның чыл түңнелин үндүрери-биле олар белеткенип турар улус чорду. Оон эрте эгелээр турган-дыр ийин. Малчыннар боттары база специалистер-даа кодан бүрүзү кайы хире орулгалыг болганын ай санында-ла санап, түңнеп турар ужурлуг, аренда керээзиниң бир кол негелдези ындыг. Ынчангаш бо совхозта депшилгелиг арганы ажыглап, нептередир талазы-биле чедир кылбайн турар чүүлдер бар-дыр дээрзи оон-на илдең.

Салбырның хойжуларында кыштаглаашкын амдыызында эки эртип турар. Аалдарга чорааш, оларның ажылы-биле танышкаш, үндүрген түңнеливис ындыг. Ынчалза-даа кыш узун, ёзулуг берге үе мурнувуста. Чаш мал чазын өлүп хораар деп чүүл кадарчыларга, специалистерге, удуртукчуларга-даа билдингир. Ону уттуп болбас

Чкалов МАНДЫЫНЧЫ.

Фотоинформациялар

Кызылда автоматтыг телефон станциязының беш каът улуг бажыңы ажыглалга кирерге, аңаа аныяк кадрлар кээп ажылдай берген. Оларның шуптузу харылзааның кадрларын белеткээр дээди болгаш ортумак өөредилге черлерин доосканнар.

ЧУРУКТА: Сат Семис-оолович Алдын-оол автоматтыг телефон станциязында механиктеп, харылзааның чаа болгаш нарын тургузуглуг дериглгелерин тургусчуп, ажылынга бедик мергежилдиин бадыткап турар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

◆

ЧУРУКТА: Галина Николаевна Фатьянова Кызылдың дүрген дуза чедирер станциязында фельдшерлеп, он алды чыл ажылдаан. Бо хүннерде ол ында шалыпчы ажылдакчыларның одуруунда бөлбушаан. Бажыңнарда аараан азы бертинген улуска ол станцияның машиназы биле дүрген барып, медицина дузазын чедирер, аарыгны ылап шын тодарадыр бедик мергежилдиг ажылдакчыларның бирээзи апарган.

Бо ортумак эртемниг эмчи мурнунда чылдарда Кызылдың эмнелгелеринге база ажылдап, каш-даа кижини экирти эмнээринге үлүүн киирген. Ооң ажылдап турары дүрген дуза чедирилгезиниң коллективи Тываның найысылалында, харын-даа республикада сураглжаан.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

◆

ЧААГАЙ ЧАҢЧЫЛДАРНЫ — КИЖИЗИДИЛГЕНИҢ ХЕРЭЭНГЕ

ЧОННУҢ ИДЕПКЕЙИ УЛУГ

Чаагай чаңчылдарны болгаш ёзулалдарны катап диргизип, ону аныяктар кижизидилгезинге ажыглаар талазы-биле хемчеглер элээн алдынып турарын чер-черден номчукчуларның чагаалары бадыткап турар.

Бо айтырыг талазы-биле район конференциялары эртип турар. Чамдык суурларда, өөредилге черлеринде, школаларда темалыг кежээлер, ужуражыышкыннар болгулаан. Орта чон идепкейлиг киржип турарын бижикчилер дыңнадып турар.

Тожудан **Татьяна Кушкаш** тайга чурттуг чиңгине чоннуң чурттап чораан тос чадырын, кидис өгнүң бичелеткен хевирин, барба, таалың, кадыг идик, каасталга болгаш өске-даа дерип-биле делгээнин бижип турар. Тыва чон уран-шевер чорааның аныяктар оон билип алган. Конференцияны организастап эрттирериңге Адыр-Кежигниң херээженнер болгаш хоочуннар чөвүлелдери идепкейлиг киришкен.

Эки чаңчылдарга уруг-дарыын ада-ие кижизидерин улуг назылыглар сагындырган. Арага-дарыже сундулаар, оорланыр, кем-херек үүлгедир аныяктар өг-бүле кижизидилгезиниң кошкаандан бар болуп турар. Хүндүлел ёзулалдарын билбезинден олар ынчап барган.

Кижи төөгүзүн билир ужурлуг. Тожунуң хоочун чурттакчылары ёзулалдарны көргүзүп тургаш тайылбырлаан. Чижээ, хоочун А. Д. Кол урут кавайлап өпейлээрин, Х. Д. Бараан аңчы кижиниң дериг-херекселдерин канчаар эдилээрин, М. Б. Куулар тос чадырны кылырын, А. Л. Бараан тожу чоннуң оюннарының дугайында тайылбырлааның автор делгеренгейи-биле бижээн. Улуг назылыг ус-шевер, Бүгү-российаның уран чүүл көрүлдезиниң лауреады Ш. Ш. Салчактың бызаанчыга, игилге ойнааның чон сонуургаан.

Тыва тон, шодак-шудак даараар, херээжен улустуң мөңгүнден каасталгаларын кылыр бөлгүмнерни тургузар саналдарны чүүлдүгзүнген.

«Тээли» совхозтуң көдээ Культура бажыңынга болган кежээге школачылар хана солуннарны үндүргенин **Чедер-оол Салчак** бижээн. Херээженнер чөвүлелиниң даргазы Татьяна Күжүгет, № 3 школада партия база комсомол организациялары борта эки белеткенген. Магнитофонда бижиткен тыва ырларга, ханада бижээш аскан үлегер домактар, тывызыктарга немей менди солчурунга хамаарыштыр сценажыткан көргүзүглерни, дүрген чугааларны, улусчу ырларны күүсеткен.

Бажың-Алаак школазынга эрттирген неделя уруглар кижизидилгезинге салдар чедирер дээрзинге бүзүрелин башкы **Александра Монгуш** айтып турар. Чадаана школазының өөреникчизи **Рада Ховалыг** класс шагында дыка хөй чүүлдерни билип алганын база бижээн.

Бодунуң арга-дуржулгазын аныяктарга дамчыдарын хүлээлгези кылдыр көрүп, чаагай чаңчылдарның ужур-утказын тайылбырлап бижээн чагааларны улуг назылыг кижилер редакцияже чорудуп турары өөрүнчүг. Сүт-Хөлден Орус Кууларның «Хүндүлел ёзулалдары» деп материалын номчукчулар деткип, ол чергелиг материалдарны парлаарын дилеп турар. Бо үеде Барыын-Хемчиктен чеден чеди харлыг Күжүгет Балганның, Кызылдан Алексей Сарыг-оолдуң чүүлдерин парлаар.

Турандан чеден харлыг **Сыгыр-оол Ондар** мынчаар бижип турар: «Салгалдан дамчып келген чаагай чаңчылдарның ужу-кыдыын көрген улуг назылыгларның бирээзи мен. Шаанда хойтпаан шууруунга тип, сүт арагазын белеткеп-даа алгаш, ону алла сагыш-биле ишпес чүве. Мал-маганым хоржок дээш, ишпес кижи ишпес турган. Ам чамдык аныяктар ону билбес-ле боор. Ынчалза-даа чонунга чонзуг, чеминге чемзиг, арага-даа амзавас, ажылгыр аныяктар Туран сүт-бараан фермазында бар ийин».

Национал айтырыгның бир кезээ болур чоннуң чаңчылдарын катап тургузарынче партия, чазак сагыш салып турарын пенсионер **Дондуп Ооржак** демдеглеп турар. Айтырыгны чугаалажып көөрү чаңчылдарны нептередип тайылбырлаары озалдады-даа болганынга таарзынып турар мен. Эде тургустунуушкун мону мынчаар көдүрүп келген. Конференцияга эртемденнер коллективтиг ажыл-агыйже шилчилгениң частырыгларын чугаалаан Н. М. Моллеровтуң, тыва чоннуң экологтуг билиишкиннерин тайылбырлаан К. А. Бичелдейниң, төвүт номну очулдурар дээн «Кызыл-Даг» совхозтуң директору К. С. Чүлдүмнүң бодалдарын ол деткип турар.

Ол хүндүлел ёзулалдарынга база доктааган. Таныыр-танывазы дивес улус-биле мендилежир, өдекке кээрге, ыдын хай дээр, шайладыр турган.

Улусчу педагогиканың аргаларын ажыглап турганын **Дүкежек Саттын** чагаазындан номчуп болур. Шаанда оорланыр, улус үптээр, арагалаар чорук колдуу чок турган, мал ажылындан аңгыда уругларын ногаа ажаарынга өөредип турган. Дагаа, хаван тудуп, картофель, капуста, огурец, согуна тарып, дөртен-бежен чылдарда Чаа-Хөл чону хуу ажыл-агыйлыг чурттап турган.

Ада-ие уругларын улуг улусту хүндүлээр кылдыр чагып чораан. Улуг тура чок, дыңнангыр, хүндүлээчел болур деп сургаар турган. Хөй уруглар өг-бүлеге олар боттары-ла азыранчып чоруй баар. Алгы божалаар, эттээр, тараа соктаар, ыяш чарар, ааржы кургадыр, курут кылыр ажылдарга уруглар бичиизинден эгелеп киржи бээр. Шала улгады бергеш, мал кадарып, сиген кезип, тараа тарып кириптер. Күш-ажылга кижизидилге эки турган.

«Амгы үеде бодундан улуг улусту «ашак», «кадай» дээр, «угбай», «акый», «кырган-авай» деп сөстерни уткан. Кожаларынга дузалаар, өскүс-чавысты кагбас, ус-шевер кижилерлиг, уран-чечен сөстүг, чүдүүр чүдүлгелиг, сагыыр чаңчылдарлыг чордувус. Демирден, алдындан, ыяштан, мыйыстан, дуктен, тостан, даштан, алгы-кештен янзы-бүрү каасталгаларны, эдилелдерни, хөгжүм херекселдерин бурунгуларывыс кылып ап чораан. Бо бүгүнү катап диргизери чугула» деп, ол чөптүг-биле бижип турар.

Үш харлап турда, баш кескеш, урутга өнчү кылдыр мал аазаар, беш-алды харлыг тургаш-ла, ол малдыг кижи болгаш, кызымак ажылдаар деп, **Уван-оол Монгуш** демдеглеп турар. Бичии кижилерге эжелик тыпсыры — оларны хүндүлээни ол деп бижээн. Күш-ажылга ооң кижизиттинериниң эгези ол. Амгы үеде уругларга айтыр хамаанчок, боттарының малы чок арткан. Төөгүден кижилерниң чаңчыккан ажылы — мал ажылын катап хүндүткелдиг кылыры чугула деп, ол санап турар. Өгбелеривистиң кыштагларын, чазагларын ээн кагбайн, ээлезивиссе.

Ниитизи-биле чаңчылдарны кижизидилгеге ажыглаар талазы-биле чер-черде эге базымнар кылдынып турарын, орта чоннуң сонуургалдыын чагаалар бадыткап турар.

Артык ХОВАЛЫГ.

Аас чогаалының кижизидикчи ролю

Чүс-чүс чылдар дургузунда национал бижии, өөредилгези чок чораан тыва улус кижизидилгениң байлак дуржулгазын аас чогаалындан ап чораан. Ол үелерде чоннуң угаан-бодал культуразы, моральдыг идеялары тургустунуп, кижизидилгениң хөй янзы арга-хевирлери хевирлеттинип келген. Ылаңгыя уругларның угаан-бодал кижизидилгезинге аас чогаалы улуг рольду ойнаан. Тоолдар, ырлар, кожамыктар, үлегер домактар болгаш аас чогаалының оон-даа өске жанрларында тыва улустуң улусчу педагогиказы, өөредиглиг чаңчылдары калбаа-биле илереттинген. Бо дугайында улуг педагог К. Д. Ушинский мынча дээн: **«Төрээн чериңге, дыгыыңга, ажылыжыңга, эп-найыралга чоннуң эчис күзелинден чараш чүвеге хандыдарыңга улусчу педагогиканың дуржулгазы үнелеп четтикмес».**

Эртем-билигниң болгаш кижизидилгениң амыдыралга чугулазын тыва улус шаандан тура үнелеп, кижи чүгле ооң дузазы-биле ёзулуг кижи болур деп санап чораан:

Аът болуру кулунундан,
Кижи болуру чажындан.
Сеткилдиң бичези херек,
Эртемниң улуу херек.

Улустуң аас чогаалының кижизидикчи күжү улуг. Уругларның сагыш-сеткилин сергедириниң, угаан-бодалын байыдарындан аңгыда, чоннуң эки чаңчылдары-биле, мөзү-бүдүжү-биле таныштырар. Сагынгыр, чүвени дүрген билип алыр, чечен сөскүр кижилер амыдыралдың бергелеринге торулбас. Тоолдарда, ылаңгыя дириг амытаннар болгаш амыдырал дугайында тоолдарда билиг бээр, кижизидикчи утка хөй. Ындыг тоолдарда кижизиг чаагай сеткилди мактап, кижилерниң аажы-чаңында четпес чүүлдерни — кара сагыштыын, алыксак-чиксээн, чалгаазын буруу шаап турар. Өскүс-оол, Багай-оол, Алдын даңгына ышкаш чоннуң маадырлары боттарының угаангыр, сагынгыр, күш-ажылга ынак, эрес-дидим чоруу-биле дарлакчы дайзыннарны ажып тиилеп, ядыыларга дузалап, хосталганы чаалап ап турарында кижизидикчи бедик идеялар сиңниккен. «Инек Сокпа», «Чеди-Хаан сылдыс» чергелиг тоолчургу база төөгү чугааларда эп-найырал чок, кара сагыштыг чоруктарны илередип, ынчаар чурттап болбас деп чүвени аныяк-өскенге билиндирип турар.

Күш-ажылга ынак, аңаа чаңчыккан болур кылдыр аныяк-өскенни кижизидери дээрге-ле кижиниң төлептиг мөзү-шынарының хевирлеттинери ол:

Өттүнчек өөренир,
Өжеш өөнделевес.
Олутта олча чок,
Чыдында чыргал чок.

Бичии уругларны чажындан-на ада-иези шынчы, ак сеткилдиг, найыралдыг болур чорукка чаңчыктырып келген.

Уругларның, улуг-даа улустуң тывызыктажыры кижилерниң угаан-медерелин сайзырадыр, дыл-домаан уран-чечен болдурар, чүвени дүрген бодаптарынга өөредип чораан. Чижээлээрге,

Ыдын ызырган,
Инээн мунган,
Тевезин четкен,

деп тывызыкты мал ажылы билбес кижилерниң тывары берге. Ол ышкаш уругларның дыл-домаан сайзырадырынга дүрген чугаалар дыка дузалыг.

Аас чогаалының жанрларындан улустуң ырлары хөй янзы темаларның ужур-утказын илередип, уран-чечени-биле, лириктиг аян-биле, чараш аялгалары-биле сагыш-сеткилдиң өөрүшкүзүн, муңгаралын илередип чораан. Ылаңгыя өпей ырлары, оларның аялгалары хөглүг-даа, таланчыг-даа, уяранчыг-даа болгулаар. Сыгыт, каргыраа, хөөмей тускай күүселдези, аялгалыы-биле болгаш чечен сөстерлии-биле кижилерниң сагыш-сеткилин хайныктыр кээр. Хомус үнү кымны таалаштпазыл.

Тыва улустуң хөгжүм херекселинге ойнаарын, ыяштан, даштан янзы-бүрү дүрзүлер чазаарын, уругларга даараарын, узаныышкын болгаш бот тывынгыр [illegible] оон-даа өске [illegible] шаандан бээр шаа-биле сайзырадып чораан.

Улустуң аас чогаалының кижизидикчи ужур-утказы совет педагогиканың бедик идеялары-биле байлакшып турар. Кижиниң чурттталгазының үндезини күш-ажыл болур болгаш ол эстетиктиг кижизидилге-биле холбашкан. Уругларның эстетиктиг кижизидилгезинге кол рольду школа, литература кичээлдери ойнап турар. Башкыларның кол сорулгазы амыдырал-чурттталгага чараш, эстетиктиг чаңчылдарны шын ажыглап билир кылдыр өөредири болур.

Улустуң аас чогаалының сагыш-сеткил хайнышкынныг талаларынга даянып, база чоннуң чаагай чаңчылдарынга аныяк-өскенни кижизидер талазы-биле эки ажылдарны чер-черде чорудуп турары өөрүнчүг-ле-дир харын. «Торгалыг» совхозтуң Культура бажыңынга болгаш школазынга аас чогаалынга, ылаңгыя улустуң ырларынга, тоолдарынга тураскааткан кежээлерни каш-даа удаа организастап эрттирген. Аңаа сураглыг тоолчуларны, ыраажыларны чалап, оларны дыңнап, дыңнакчылар база боттарының санал-оналдарын бергеннер. Ол ышкаш Тываның улустуң чогаалчызы С. А. Сарыг-оолдуң Бажың-музейинде бо талазы-биле элээн хөй материалдарны чыгган. Ыраажыларның, тоолчуларның үнүн үн бижидер аппаратка бижиткен.

Улустуң аас чогаалының кижизидикчи ролюн бедидип, аныяк-өскенни чаагай мөзүге кижизидери чугула айтырыг.

Сюндюп ДОНГАК.
Улус өөредилгезиниң тергиини.
Өвүр район.

АЖЫКТЫГ БОЛГАН

Мен Чадаананың № 3 ортумак школазында өөренип турар мен. Бис 10 «а» класс 9 дугаар «б» класс-биле кады «Чаагай чаңчылдарны — кижизидилгениң херээнге» деп темалыг класс шагын эрттирген бис.

Бистиң класс шагы солун байдалга эрткен. Бирги кезээнге мендилежирин, чолукшууруун, ийиги кезээнге тыва улустуң аң-меңге, арга-арыгга хумагалыын, үшкү кезекке байыр-наадым, шагаа, ойтулааштарга чүнү канчап турганын билгилеп алдывыс. Кезек бүрүзүнге улуг кижилерни өттүнүп, кажык хап, шыдыраалап турдувус.

База ол ышкаш тыва улустуң ырларын ырлап, тоолдап, ол-бо аалдар кылдыр үстүп алгаш, кожамыктажып турган бис.

Рада ХОВАЛЫГ.
10 «а» класс.

КЫМ-ДАА КЫДЫЫНГА АРТПАС

Солунче бижип чорбаан мен. Ынчалза-даа үе бижииринче албадапты. Ону эргим номчукчу номчааш, биле бээр боор. Амгы ажык-чарлыг шагда ынаар даглар артында малчын кижи мен дээш, канчап амыр-тайбыы орар боор.

Үе дыка-ла дүрген эртер-дир. Азырап каан ада-ием «кызыл-дустай» берген-даа болза, кара баштыг оолдар, кыстары — салгалы артып калган. Оларның безин кастыы көгере берген. Олар уругларының уругларын кижизидип чоруурлар.

Бистиң кырганнарывыс эргиниң чаңчылдарын кагбайн чоруңар деп чагып чораан. Малчын кижи болганымда, мени дүвүредип чоруур айтырыгны база чугаалап көрейн. Өгбелериниң мындыг чагыы бар: «бодунда чок болза, чонуңдан айтырып ал». Ам улустуң амыдыралы шыырак. Ынчалза-даа мен ийи аътты, беш инекти оорга алыстым. Кижи чүвези албас деп чагыгны чүге сагывайн турарыл? Шаанда улус бот-боттарынга дузалажыр, карактажыр турган. Күжүр малчын чылдың бүгү эргилдезинде амыр-дыш чок ажылдап турда, хөй дозуп мунар чаңгыс аъдын оорлап аппаар деп чүү деп ындыг чүве боор ол?

Оорлардан аңгы малчыннарның бир халажыраар чүвези бар. «Төрел» бис деп алгаш, бир-ийи шил арага ходуннадып алгаш, хойлаар. Бербээн болза, харам дээш баар. Бир эвес ындыг-ла кончуг төрел болган болза, ийи-үш-даа хүн келгеш дузалашса. Кажаа көржеңи коптаржып, сиген кесчип бээр кижи болза, ирт-сергени канчап харамнанырыл?

Дотпаа ДЕМИР-ООЛ.
«Саян» совхоз.

1990 чылдың март 4 — соңгулдалар хүнү

ЧАГЫГЛАРНЫ СААЗЫН КЫРЫНГА ЭВЕС...

Соңгукчулар-биле ужурашкан

Элегес № 105 соңгулда округундан Тыва АССР-ниң улус депутадынга кандидат, Тываның профоблчөвүлелиниң даргазы Ш. П. Кууларның соңгукчулар-биле ужуражыышкыны хуралы Таңдыда С. К. Тока аттыг совхозтуң Культура бажыңынга болуп эрткен. Хуралды Элегес ортумак школазының башкызы В. Т. Монгуш ажыткаш, депутаттың кандидадынга сөс берген.

Профоблчөвүлелдиң даргазы Ш. П. Куулар соңгукчулар-биле ужуражыр мурнунда, совхозтуң салбырларының, хойжу бригадаларының ажыл-ишчилериниң амыдырал-чурттталгазы-биле, оларның негелделери-биле таныжкан. Депутатка кандидат бо районнуң удуртур ажылдарынга хөй чылдарда ажылдап чораан болгаш ооң экономиказын-даа, чоннуң амыдыралын-даа эки билир болганы-биле, совхозтуң ажыл-ишчилери-биле ооң ужуражыышкыны ажыт-чажыт чок, бот-боттарын билчириниң байдалынга, соңгукчуларның идепкейлиг киржилгези-биле эрткен.

Тыва АССР-ниң улус депутадының кандидадынга депшидип турарынга четтиргенин соңгукчуларга илеретпишаан, совхозтуң экономиказының чамдык айтырыгларынга Ш. П. Куулар доктааган.

— Эрткен чылдар-биле деңнээрге, көдээ ажыл-агыы продуктуларын бүдүрер талазы-биле дыка улуг чыдып калыышкыннар бар-дыр. Ону моон соңгаар болдурбазының хемчеглерин дарый ап эгелээри чугула. Совхозтуң ажылчыннарындан, көдээ ажыл-агыйның тускай эртемниглеринден эгелээш, директорунга чедир, бот-харыысалгалыг, кызымак, эки ажылдаар херек. Чүгле ынчан эки көргүзүглерни чедип ап болур. Бо совхоз дээрге Тываның эң хоочун ажыл-агыйларының бирээзи болгай. А көргүзүглер куду. Бодап көрүңер даан: 1971 чылда саар инекке оозааштыр 1900 литр сүттү саап ап турган болза, 1989 чылда — 1800 литр болган-дыр. Чүгле бо чижек безин үениң негелдезинге чедир ажылдап шыдавайн турганнарны көргүзүп турар-дыр — деп, депутаттың кандидады чугаалаан.

Совхозтуң девискээринде артык ажылчын күш эвээш эвес. Ону чогумчалыг ажыглаар, аренда керээнче кирер дээш чижектиг айтырыгларга доктаагаш, бодунуң ол талазы-биле бодалдарын соңгукчулар-биле үлешкен. Каяа-даа чоруурга совхозтуң ажылчыннары чамдык чугула айтырыгларны көдүрүп келир-дир дээрзин ол чугаалаан. Чижээлээрге, кагдынып турар суурлар дугайында. Чал-Кежиг, Каък суурларның дугайында айтырыг шагда-ла тургустунуп турду, ол — ам-даа хүн айтырыындан дүшпейн турар-дыр. Ону дарый шиитпирлээриниң чугулазын Ш. П. Куулар демдеглээн.

Чоннуң кадыкшылын камгалаарының талазы-биле профоблчөвүлелдиң талазындан чоруттунуп турар ажылдарга Шаңгыр Пичи-оолович Куулар доктааган. Аңаа дыка хөй акша чарыгдаттынып турар. Тываның кадыкшылга черлеринге эрткен чылын 10 муң ажыг кижи дыштанган. А бо чайын пионер лагерьлеринге 20 муң ажыг школачыларны дыштандырарын планнап турар.

«Чедер», «Үш-Белдир» курорттарга немелде тудугларны кылырының, аңаа дыштанкычыларның санын көвүдедириниң дугайында айтырыгларның шиитпирлеттинип турарын, «Чедер» курорт 1991 чылдан эгелеп чыл дургузунда үзүктел чок ажылдаар апаарын ол дыңнаткан. А Шивилиг аржааны Алтай крайда сураглыг «Белокуриха» ышкаш апаар үе ырак эвес дээрзин база чугаалаан.

Депутатка кандидаттың бүзүреттирген кижизи — улус өөредилгезиниң болгаш эртем ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң даргазы М. Ч. Ооржак соңгукчуларны төлептиг кандидат дээш бадылаашкынын соңгулда хүнүнде бээринче кыйгырбышаан, Шаңгыр Пичи-ооловичиниң допчу намдарын, ооң ажыл-ишчи байдалдарын чугаалаан.

Соңгукчуларның саналдары, чагыглары эгелээн. Элегес ортумак школазының директорунуң ажыл-агый талазы-биле оралакчызы У. Монгуш санал бергеш, чурттуң өске-даа хоорай, суурларында ышкаш, соңгукчулар клувун тургускаш, берген чагыгларның канчаар күүсеттинип турарын тускай журналга бижээш, хүн бүрүнүң контролюнга тургузарын саналдаан. Школаның интернадының чанынга бичежек хемчээлдиг куш фермазын тургузарынга дуза көргүзерин, Кызыл хоорайның школаларында ажылдап турар техниктиг ажылчыннарның шалыңы биле көдээ школаларның ажылчыннарының аразында чүге улуг ылгал барыл, ону деңнээриниң аргазы чүл дээрзиниң дугайын саналынга ол чугаалаан.

Башкы Н. А. Оюн депутаттың кандидады оларның чаңгыс чер-чурттуу болганынга өөрүп, районнуң, совхозтарның ажыл-ижин шапкынчыдарынга ооң киирип чоруур үлүүн демдеглевишаан, суурга чаа школа тудуун келир беш чылда эгелээрин шиитпирлежип бээринге оон дуза дилээн.

Советтер ажылының хоочуну, пенсионер А. Апочин чер ажылынга ажыглаар эки черлерниң, Каък суурнуң кагдынып турарынга хомудалын илереткеш, ол талазы-биле дуза көргүзерин дилээн. Совхозтуң кол мал эмчизи Ш. Ховалыг сөс алгаш, совхозтуң он ажыг малчын коданнарында чырык киирттинмээни малчыннарның ажылдаарынга, оларның социал айтырыгларын шиитпирлээринге улуг шаптыктаашкынны болдуруп турарын, совхоз девискээринде орук тудуунуң талазы-биле дуза чедирерин Ш. П. Кууларда дилээн.

Кызыл — Бай-Хаак аразының автобузу совхоз төвүнче кирбейн, суур чанынга пассажирлерни дүжүрүп каантарының таарымча чогун барымдаалааш, ол 3 км орукту асфальтылаар талазы-биле, «Чедерге» совхозтуң пансионадын тудар талазы-биле, участок эмнелгезиниң дүрген дуза чедирер машиналарынга бензин немей бээр талазы-биле болгаш оон-даа өске айтырыгларга дуза көргүзерин, кагдынып турар суурларны катап тургузарынга дузалаарын депутаттың кандидадындан ол хуралга санал берген өске-даа эштер дилээн.

Маадыр-оол КАЛЧАН.

ЗАВОД ЧАА, А ХООЧУЗУ — ЭРГИ

Эрткен чылдың октябрь 6-да бистиң солунувуска Шагаан-Арыгда хлеб заводунуң ажылчыны Елена Быштак-оолдуң улуг эвес материалы парлаттынган. Автор хлеб заводунда четпестерни сойгалап бижээн. Материалды коллективтиң хуралынга сайгарган, ында бижиттинген фактыларны бадыткаттынган деп санааш, четпестерни эдип алырының хемчеглерин алган. Харыыны редакцияже чорудуп чадап чыдырда, четпестер катаптап эгелээн. Эрткен дыштаныр хүнде хоорай чурттакчылары кежээге чедир заводтан хлеб албаан. Чаңгыс машинага эккелген хлеби бичии када бурт дээн. Ол ышкаш Торгалыг, Чодураа суурларының чурттакчылары хлеб чок арткан. Чүү болганыл?

Хлеб заводунга эртенги шакта чеде бердим. Быжырган хлебтиң чаагай чыды кайы ырактан илден болду. Шынап-ла, заводтуң хлеб үндүрүп чорудар улуг залында кижи эртер, дүжер чер чок, кожа-кожа тургускан идер тергежигештерде хлеб-ле хлеб. Элдеп аа. Хоорайда суурларда хлеб чок, а заводтуң бодунда быжырган хлеб салыр чер тывылбайн турар.

— Дүнеки ээлчегде чүгле 2 тонна бичии ажыт хлеб быжырдывыс — деп, ажылчыннар Дадар Достай-оол, Светлана Сендажы, Наталья Сандакпаа олар чугаалады. — Норма чедир бүдүрүптер дээривиске, хлеб салыр чер чок. Мурнунда ээлчеглерниң быжырган хлевиниң карты кадып эгелей берген.

Ол хүн, улуг-хүнде, хлеб дажыглаар машина үрелген болган. Ийиги машинаның дыштанып орган чолаачызын дилеп турда, улуг дүъш ашкан. Ынчангаш хоорай-даа, хлеб быжырар черин септедип турар Торгалыг, Чодураа-даа куруг калган.

Аңаа тургаш, заводтан хлебтеп алыр дээш келген каш-даа кижини көрдүм. Завод чоок-кавызының чурттакчылары-ла боор.

— Магазиннерге хлеб киирип каан турган болза, оон барып садып алыңар дээш чорудуптар ийик бис. Кадып чыдар хлеб барда, ону улуска сатпас дээрге, база бир ындыг чүве-дир ийин — деп, ажылчыннарның бирээзи чугаалады.

Кээп турар кижилерниң чамдыызы магазинден эвес, моон хлеб садып ап чаңчыгып калган ышкаш болду.

Бүдүп Чечектиң ээлчээ ол хүн озалдап ажылче үнду. 8 шак 30 минута турда безин хлеб сөөртүр машиналар келбээн.

Хлеб быжырар чер эрги хоорайга турда, машиналар 7 шак четпээнде-ле кээп турган. Ам чүге ындыг эвезил?

Чаа заводтуң эрги хоочузу ам-даа эттинмээн болду.

— Бисте үрели бээр чүүлдер-ле хөй — деп, слесарь Николай Мамонтов хомудады. — Чамдыкта печкалар боттары үрелип каар, чамдыкта кнопкалар ажылдавастаар, ток-биле чымырады-даа бээр-ле. Үрелген туалетти безин септедип ап шыдавас улус нарын печкаларга кайын күш чедер ийик бис.

— Печка септептер специализивис чок. Олар үрели бээрге, мында бир пенсионер ашак чалап алыр, оозу септээн аттыг болур, а печкаларның үрелир чоруу хевээр артып каар — деп, склад эргелекчизи Анна Сандан ынчаар тайылбырлаар болду.

Хлеб заводу хлебтен аңгыда булочка кылыгларын база бүдүрүп турар. Аңаа дагаа чуургазы, үс, сметана база херек. Чайгы үеде оларны шыгжаар соодукчулар чок. Үрелик соодукчуларны хеп шкавы ышкаш кылдыр ажыглап турарын көрдүм.

Ээлчээ болганда хлеб сөөртүр машинаның чолаачызы Виктор Намытайга ужураштым.

— Ийи машина-биле хлебти суббота, улуг-хүн чокка дажыглап четтигип тур бис — деп, ол чугаалады. — Дүүн эжимниң машиназы үрелгени ол-дур. Хлеб сөөртүр ийи машинага бистен аңгы бир солуур чолаачылыг турар болза, үзүктелиишкин турбас ийик. Дыштаныр хүннерде база доктаамал ажылдаары берге-дир.

Чем комбинадының директорун заводка манап чадап кааш, ооң-биле райпо конторазының чанынга ужураштым.

— Дүүнгү хлеб үзүктелиишкинин дээш ам чаа хемчег алзып чыттым — деп, Евгений Леонидович дүвүрээзин-биле чугаалады. — Ам үрелген хлеб сөөртүкчүзүнүң өрнунга өске машина дилеп алдым. Хлебти түр када брезент чаткаш дажыглаар бис ыйнаан. Хлеб дажыглаар чолаачылар биске дорт чагырагалыг болза, бир өске херек. Оларның бистиң хайгааралывыстан үнер бир чылдагааны ол. Үрелиишкиннер дидир силер бе? Чазын печкаларның капитал септелгезин чорудар деп тур бис. Амдыызында ынчаар шыдажып эртер апаар. Мында бистиң улуг электригивис Александр Радченконуң буруузу база бар. Ооң-биле шыгыы чугааны кылыр бис.

Ийи чыл болган чаа заводтуң капитал септелгеге белеткени бергенин дериг-херекселдерни билдилиг эвес ажыглааны-биле тайылбырлаар апаар.

Кодур-оол ОЮН.

Чаңгыс аай политхүн

АЙТЫРЫГЛАР БОЛГАШ ХАРЫЫЛАР

Декабрь 28-те болуп эрткен политхүн эрттирип турар үеде чонну соңуургадып турар янзы-бүрү айтырыглар илереттинген. Оларның аразындан ийи чугула айтырыгны ылгап, орта удуртукчуларның харыызын моон адаанда парладывыс.

Амгы соңгулда кампаниязының чоруп турарының дугайын чон соңуургап турар. РСФСР-ниң, Тыва АССР-ниң болгаш чер-чер Советтериниң улус депутаттарының соңгулдаларының онзагай талалары чүл дээрзин, орта белеткел канчаар чоруп турарын Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң секретары В. С. КАЖИН-ООЛ тайылбырлаан:

Россия Федерациязынга ам күрүне эрге-чагыргазының чаа органы — улус депутаттарының съездизи тургустунарын баштай айтып каайн. Депутат корпузунуң нийти составындан РСФСР-ниң Дээди Соведи тургустунар. Ол бодунуң ээлчээнде Республика Чөвүлели болгаш Национальдар Чөвүлели деп ийи деңэргелиг палаталардан тургустунар. Моон алгаш көөрге безин, соңгулдалар мурнукузундан өске талаларлыг.

Ийиде, амгы соңгулда кампаниязының үезинде ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының үезинде шүгүмчүлелди алган соңгукчуларның округ хуралдары болбас.

Үште, РСФСР-ниң соңгулда талазы-биле чаа хоойлузунда улус депутаттарын хөй-нийти организацияларындан соңгувас деп айтып турар. Ол организацияларның эргелерин күш-ажылчы коллективтерниң болгаш чурттап турар чериниң аайы-биле соңгукчуларның эргелеринге деңнээн.

Дөртте, ортумак тускай болгаш дээди өөредилге черлери бир-ле дугаарында боттарының кандидаттарын идип үндүрер арганы алган.

Мурнунда кылдынган частырыглардан, четпестерден чайлаары-биле чаа соңгулда хоойлузунда өске-даа өскерилгелерни, тодарадыышкыннарны киирген. Чижээ, болуп эрткилээн соңгулда кампанияларының үезинде депутатка кандидаттар бодунуң ажыл-чорудулгазынга деӊ эвес байдалдарга таваржып турган. Ону чайладыр сорулга-биле хоойлунуң тускай кезээнде РСФСР-ниң улус депутаттарынче кандидаттарның деӊ эргелиин магадылап турар. Депутатка кандидаттар оларны идип үндүрген үезинден эгелээш, соңгулда мурнунуң кампаниязынга деӊ байдалдарда киржир. Соңгулдаларга белеткелдер болгаш соңгулда үезинде кандидаттарның кайызынга-даа хомуданчыг эвес кылдыр соңгулдаларга үнер чарыгдалдарны чүгле күрүне күсели-биле чорударын тодараткан.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң соңгулдаларынче 17 миллион рубль көрдүнген. Соңгулда комиссияларының, кандидаттарның болгаш бүзүреттирген кижилерниң ажылынче ол үнер. Мооң мурнунда комиссиялар штадын, оларның турар чериниң дериин, өске-даа чарыгдалдарны бүдүрүлгелер, организациялар, албан черлери боттарынга ап турган. Ам бо гуну дээш комиссия бодунуң хереңгизинден төлээр. Ооң ортумак бюджеди 7,6 муң рубль кылдыр тодараттынган.

Депутат мандадынче кордакчылар акшазы кайы шере болурул? Соңгукчулар-биле ужуражышкыннарындан эгелээш, соңгулда болур хүнге чедир бүдүн чартык ай иштинде РСФСР-ниң улус депутаттарынче кандидаттарның 520 рубль шалыңны, 240 рубль сургакчылаар акшаны үндүрген. Бо түң үр ажылдаан, Соңгу чүк болгаш өске-даа коэффициентилер-биле катай ылгалып болур. Тыва АССР-ниң улус депутаттарынче кандидаттың шалыңынга көрдүнген чарыгдал база ол хире, а сургакчылаарынга акша —160 рубль.

Ам болур соңгулдалар улуг политиктиг ужур-уткалыг болуушкун болгаш эде тургустунуушкунну чорударынга, нийтилелди демократчыдарынга тодаргай, боттуг базым болур.

Амгы үеде соңгулда кампаниязының чугула үе-чадазы—депутатка кандидаттарны депшидери дооступ турар. Бистиң республикадан РСФСР-ниң ийи девискээр болгаш дөрт национал-девискээр округтарынга улус депутаттарынче 43 кандидат депшиттирген. Тыва АССР-ниң 130 округунга 295, чер-чер Советтериниң 3060 округтарынга 3782 кандидатты адаан. Соңгулдаларга белеткелдер демократчы байдалда, чоннуң идепкейлиг киржилгези-биле эртип турар. Чаңгыс мандатта хөй кижилер кирип турар.

Совет нийтилелдиң революсчу чаартылгазының чугулазынга ханы бүзүрелдиг, ол дээш боттарының бүгү күжүн бээринге белен болгаш берип-даа турар принциптиг туруштуг кижилерни соңгукчулар депутатка кандидат кылдыр адап турар. Борта чүгле анаа күүседикчилер эвес, угаазылалдыг бодап билир, күрүне деңнели-биле дидим, харыысалгалыг хөделип шыдаар, чаа ёзу-биле өөренип, байдалга боттуг үнелелди берип, айтырыгларны тодаргайы-биле шиитпирлеп шыдаар аргалыг кижилер херек.

«ССРЭ-ниң улус депутаттарының эргелери» деп ССРЭ-ниң Дээди Совединиң хүлээп алганы Хоойлуда улусчу депутаттың эргелерин болгаш хүлээлгелерин долузу-биле айыткан. Бүгү деңнелдиң депутаттары ол документини удуртулга болдурар ужурлуг. Чаа депутат корпузу кандыг болурул, кандыг Советтерни хевирлеп турар бис, РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң Дээди Советтериниң болгаш чер-чер Советтериниң моон соңгаар ажылы кандыг болурул дээш айтырыглар тургустунуп келир. Кандыг депутаттарны соңгуп алыр бис, ажыл ындыг болур деп харыылап болур. Ынчалза-даа мында айтырыг оон ханы.

Соңгулда кампаниязының үшкү чадазынче кирип тура, ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының үезинде кылдынган частырыгларны катаптагас болза эки. Ажылчын аңгының, херээженнериниң болгаш аныяктарның [illegible] ССРЭ-ниң улус депутаттарының арасында чаңгыс-даа ажылчын, малчын, механизатор кижи чок болган. А республиканың ажылчын аңгының саны 82 муң, ооң иштинде 5,1 муң малчыннар бар. Ол бир депутаттың чүгле ийизи херээжен улус. Республиканың чурттакчы чонунуң 51 хуузу херээжен чон хиреде, бо байдал мынчаар барган. Ам соңгулдаларны көөр болза, байдал экижээн. Чижек кылдыр алырга, РСФСР-ниң алды округунда депшиттирген 43 кандидаттың 14 хуузу ажылчыннар, 12 хуузу херээженнер, а комсомолдан идип үндүрген кижи шуут чок. Сан талазы-биле алырга, алды ажылчын, беш херээжен кижи. Тыва АССР-ниң улус депутаттарынче депшиттирген 295 кижиден чүгле 39-у ажылчын аңгы төлээлери, алданы херээженнер, ону аныяктар. Нийти санга хамаарыштыр ажылчын аңгы 13 хуу, херээженнер 20 хуу, аныяктар 3.4 хуу. Каа-Хем, Кызыл, Өвүр районнардан үжен хар иштинде аныяктардан чүгле чаңгыс-чаңгыс кижини депшиткен. Студентилерден чаңгыс-даа кандидат чок.

Чер-чер Советтеринче 3782 кандидатты адаан. Оларның 43 хуузу херээженнер, 27 хуузу ажылчыннар, 12 хуузу комсомолдан депшиттирген кандидаттар. Тыва АССР-ниң улус депутаттарының 130 мандадынче республика болгаш район чергелиг 93 удуртукчулар, 19 совхоз директорлары кордап турар.

Хоойлуда соңгулдаларны соңгулда комиссиялары организастаар деп айыткан. Ынчалза-даа бо чугула кампания үезинде Советтер, ооң күүсекомнары кыдыынга артпас ужурлуг. Советтерже эде тургустунуушкунунуң ёзулуг талалакчылары кирген турарын соңгукчуларга билиндирери чугула. Кандидаттарның эрге-дужаалы, мурнуку ачы-хавыяалары эвес, амыдыралчы идепкейлиг туружу, социал-экономиктиг айтырыгларны херек кырында боттандырып шыдаар харыысалгалыг, дидим, чүткүлдүг талаларын колдадыр болза эки. Соңгулдаларның деңнели соңгукчуларның туружундан, идепкейинден, тургустунган байдалды билиринден база хамааржыр. Идепкей чок болгаш тоомча чок чорук, кыдыындан хайгаарал таарышпас.

Кол негелде болза, хоойлуну хажытпазы, ында көрдүнген демократчы чүүлдерни долузу-биле ажыглаары, бедик медерелдиг болгаш харыысалгалыг чорукту удуртулга болдурары.

Ам депутатка кандидаттарның соңгукчулар-биле ужуражыышкыннары, оларны пропагандалаар ажыл эгелээр. Бо ажыл үезинде соңгукчулар дыка хөй шүгүмчүлелдиг саналдарны чугаалаар, оларны бүгү деңнелдиң Советтери, депутаттар кичээнгейге алыр апаар. Ам болур соңгулдалар демократияга шылгалда болгаш политиктиг эде тургустунуушкуннуң чугула үе-чадаларының бирээзи болур.

Алдан-Маадыр аттыг республика музейин кажан, каяа тударыл деп айтырыгга Тыва АССР-ниң Күртүлдүг комитединиң даргазы **Б. Д. Байыр-оолдуң** харыызы: Бо талазы-биле солуңга дискуссия чорүп турган. Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1989 чылдың январь 4-те үндүрген айтышкынын ёзугаар айтырыгны өөренип көөр-бодар комиссияны тургускан. Хандыр өөренип көргениниң түңнелинде, комиссия оон Аныяктар сесерлиинге тударын чөптүг деп түңнели үндүрген.

Чер иштиниң сугларын орта уржук халдатпас, ышыттар хевээр артар. Ук айтырыгны хоорай Советиниң сессиязынга ийи удаа чугаалашкан. Хөйнүң бадылаашкыны-биле комиссияның шиитпирин ол хевээр арттырган. Музей тудуу 1991 чылда эгелээр.

АМ-ДАА ЯДЫЫ БАЙДАЛДА

Профэвилелдерниң ВДФСО Тыва область чөвүлелиниң спортчу клубу тургустунгандан бээр дөрт чыл чеде берген. Ооң баштайгы кол ажыл-чорудулгазы хостуг хүреш, ча адары, бокс ышкаш спорт хевирлеринге бедик мергежилдиг спортчуларны белеткээри, ССРЭ-ниң, РСФСР-ниң болгаш профэвилелдерниң ВДФСО бүгү-эвилел чөвүлелиниң шилиндек командаларынга кежигүннер четчелеп чорааны турган.

Спортчу клубка 1989 чылда, ооң кол ажыл-чорудулгазындан аңгыда, спорттуң өске-даа хевирлеринге республика маргылдааларын эрттирер хүлээлгени база киирген.

Бо чаа чылдың баштайгы хүннеринде спортчу клубтуң эрткен чылын чоруткан ажылының түңнелдерин үндүрүп болур.

Спортчу клубтуң эрткен чылгы календарь планын ёзугаар спорттуң 15 хевиринге 20 маргылдааны эрттирер, спорттуң өске хевирлериниң талазы-биле зона, Россия, бүгү-эвилел болгаш делегей маргылдааларынга 18 удаа киржир эргени чаалап алыры көрдүнген.

Бир эвес эрткен чылдың баштайгы чартыында бистер календарь планын мүн-не сагып чорүп орган болзувусса, ийиги чартык чылда ону шуут күүсетпейн барган бис. Ол чүнүң-биле холбашкы бергенил?

Кол чылдагааны — акша-хөреңгиниң шуут чок болу бергени. 1988 чылда профэвилелдерниң ВДФСО Россия чөвүлели бистиң чөвүлеливиске 150 муң рубль үндүрүп берген. Ол дээрге өөредилге-спорт ажылын чорударынга болгаш спорт инвентарь садып алырынга чарыгдаар хөреңгивис-тир. А 1989 чылдың бирги чартыында чүгле 50 муң рубль алган бис. Ооң-биле холбаштыр чылдың ийиги чартыында республика чергелиг чамдык маргылдааларны эрттирбейн барган бис. А чамдык маргылдааларны Тыва АССР-ниң Күрспорт комитети-биле кады дугуржулга ёзугаар эрттирип келдивис.

Спортчу клубтуң чагыргазында Кызыл хоорайда, Улуг-Хем районнуң Хайыраканда, Мөңгүн-Тайга районнуң Мугур-Аксы суурларында уругларның спорт школалары хаара туттунган. Ында хостуг хүрештиң, ча адарының, бокстуң салбырлары ажылдап турар. Ол школаларда 2020 өөреникчини 22 тренер башкы кижизидип, оларга күш-дамыр дадыгышкынын берип келген.

Бо эрткен үелерде спортчу клуб хостуг хүрешке спорттуң алдарлыг мастери бир кижини белеткээн. Ол атты Александр Доржу чедип алган. Бир кижи делегей чергелиг спорт мастери атка төлептиг болган. Ооң ады — Елена Тутатчикова. Хостуг хүрешке, ча адарынга, бокска ССРЭ-ниң 13 спорт мастерин белеткээн.

Эрткен спортчу сезонда ча адар талазы-биле ССРЭ-ниң шилиндек командазының кежигүнү Елена Тутатчикова багай эвес түңнелдерни чедип алган. Елена «Весенние стрелы» деп шаңнал дээш делегей маргылдаазынга киришкеш, команда аайы-биле хүлер медальдың эдилекчизи болган. Душанбе хоорайга болган Бүгү-эвилел маргылдаазынга эки түңнелди көргүскеш, ССРЭ-ниң кубогун чаалап алган команданың ол база кежигүнү.

Орлан Моңгуш — ССРЭ-ниң спорт мастери, хостуг хүрешке ССРЭ-ниң шилиндек командазының кежигүнүнге кандидат. Ол ССРЭ-ниң шилилге чемпионадынга киришкеш ийиги, а чемпионадынга киришкеш алдыгы, а Минск хоорайга болган делегей маргылдаазынга ийиги черни ээлээн.

Сезон төнчүзүнде РСФСР-ниң алдарлыг тренери Евгений Тутатчиковтуң өөреникчизи Таңды районда Сосновка ортумак школазының тоску классчызы Татьяна Колева эки түңнелдерни көргүскен. Таджик ССР-ниң Душанбе хоорайга чурттуң эң шилиндек ча адыкчыларының маргылдаазынга профэвилелдерниң ВДФСО-нуң Бүгү-эвилел чөвүлелиниң аныяктар командазының составынга киришкеш, ол ийиги черни ээлевишаан, ССРЭ-ниң спорт мастери атты чедип алган. Ол ССРЭ-ниң аныяктарының шилиндек командазының составында кирген.

Ча адарынга, хостуг хүрешке, бокска сундулуг перспективтиг аныяктар хөй. Оларга С. Конзай-оол, А. Адыг-Тюлюш, Ч. Моңгуш, С. Саликова, М. Моңгуш, В. Бирилей, Р. Хертек болгаш өскелер-даа хамааржыр. Олар Россияның шилиндек командаларының составынче кире берип болуп аргалыглар.

Таарымчалыг бүгү-ле чүүлдери чок спортчу баазаларлыг болза-даа Улуг-Хемде Хайыракан суурнуң уругларның спорт школазының база РСФСР-ниң алдарлыг тренерлери Е. Тутатчиков, В. Оюн ССРЭ-ниң болгаш РСФСР-ниң шилиндек командаларынга багай эвес салгалды белеткеп берип турарлар. Олар дээрге боттарының ажылынга бердингени, боттарының ынак спортун сайзырадырының херээ дээш ёзулут аарып чоруур кижилер-дир.

Тренировканың үре-түңнелдиин чедип алыр болгаш бедик деңнелдиң маргылдааларынга чедиишкинниг киржир дээр болза, доктаамал болгаш тоттур чемненири ажыктыг дээрзи бүгүдеге билдингир. Ынчалза-даа хүнде оода-ла чаңгыс катап 2 рубль өртектиг чемни (элээди уругларның спорт школазының дугайында чүүлде 4 рубль өртектиг чемни мына сагындырбайн тур мен) бистиң билдингир спортчуларывыска бээр ужурлуг болзувусса-даа, акша курлавыры чок болганындан ону ынчаар кылыр шаавыс чок болуп турар бис. База-ла ол-ла чылдагаан-биле эрткен чылын эки шынарлыг инвентарь садып ап шыдаваан бис. Республиканың шилиндек командаларының кежигүннеринге хамаанчок, бистер элээди уругларның спорт школаларының өөреникчилеринге безин кедиириптер идик-хевивис чок. Эрткен чылдың август айда Москвага болган бирги ажылчын Спартакиадага киириштирери-биле аъткарар дээш профэвилелдерниң ВДФСО-нуң область чөвүлелиниң шилиндек командазынга арай деп-ле спортчу идик-хеп тып берген бис.

Кызыл хоорайда элээди уругларның спорт школазының өөреникчилери Кечил-оол биле Бухтуев кудумчуларының подвалдарының өрээлдеринде тренировка эрттирип турар. Ында кичээлдээринге таарымчалыг байдалдар чок, вентиляция ажылдавайн турар. Бо подвалдарда бистиң бичии спортчуларывыс ам 10 чыл хире кичээлдеп турар. Хөй-хөй бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче массалыг шилчиир үезинге чедир хоорайның № 2, 3 бүдүрүлге-чуртталга-ажыткал эргелелдери будук, чугай болгаш тудуг материалдары-биле биске дузалап турган болза, ам сөөлгү 2-3 чылда шуут ындыг эвес апарган. Харын-даа олар бистерден аренда төлевири дээш эвээш эвес түңну тыртып ап турар болу берген. Бо айтырыг талазы-биле Кызыл хоорккүскомунуң даргазының оралакчызы Н. Л. Верхотуровага болгаш чуртталга трезинге чаңгыс эвес удаа чорааан мен. Меңээ мынчаар харыылааннар: «Бир-тээ ында кичээлдер эрттирип турар болганыңарда, септелгени боттарыңар кылып алыңар».

Бир эвес ол подвалдар профэвилелдерниң ВДФСО-нуң область чөвүлелиниң балансызынга турган болза, ынчан ындыг чугаа үнмес турган ийик. Ынчалза-даа бистер ол подвалдар дээш аренда төлевирин берип турар болгай бис. Төлевес болзуңарза-ла, оларны кооператорларга бериптер бис деп база турар. Ында байдалдар таарымча чок-даа болза, ол подвалдарда бистиң уругларывыс спортчу баштайгы базымнарын кылып, кичээлдеп турар деп чүвени утпазывысса чүл?!

Үлүүн киириштирип тургаш тудары-биле кылып турар профэвилелдерниң ВДФСО область чөвүлелиниң ийи спорт залын «Тыва тудуг» девискээр тудуг каттыжыышкыны бо чылын ажыглалга кииримтеринге илеген турар бис. Таңды районнуң Сосновка суурда ча адар талазы-биле филиалда болгаш Улуг-Хем районнуң Хайыраканда элээди уругларның спорт школазында ажыл-херек база ындыг-ла кончуг эки эвес.

Республикада эң улуг спорт организацияларының бирээзи болур профэвилелдерниң спорт нийтилелиниң ажыл-чорудулгазы чүгле бедик мергежилдиг спортчулар белеткээр сорулга-биле кызыгаарланмайн турар. Чурттакчы чоннуң хөй кезиин күш-культура болгаш спортка хандыкшыдары, Тываның ажылчы чонунуң кадыын быжыглаары оон кол сорулгазы болур.

Акша-хөреңги чокта, чүгле сөс-биле, кыйгырыглар-биле, доктаалдар-биле ажылчы чонну бистер спортче хаара тудуп шыдавас бис.

Профэвилелдерниң хөй-хөй ВДФСО район чөвүлелдери ядыы байдалда болуп артпышаан, боттары каражалыг ажылдап турар болганда республиканың хөй-хөй ажыл-агыйлары юридиктиг дадывыларын төлевейн турар. Ындыг болгаш райчөвүлелдериниң агар санында чаңгыс-даа көпеек чок. А ындыг-даа болза, маргылдааларны эрттирер апаар. Районнуң шилиндек командазы спорттуң кандыг-ла-бир хевиринге республика маргылдаазынга чамдыкта киржир безин аргазы чок болу бээр. Акша чогунуң хайы-биле ындыг. Ол анаа, эки чүве-дир бе?

Профоблчөвүлел биске дузаны хире-шаа-биле чедирип турар. Ынчалза-даа ол чүгле ажыл төлевирин үндүрүп бээри-биле илергейлеттинип турар. 1990 чылдың бюджеди ёзугаар өөредилге-спорт ажылынга нийтизи-биле 22 муң рубль тускайлап берген. Бо чылдың январь 1-ден эгелеп, профэвилелдерниң ВДФСО-зунуң 50 муң рубль ажыл төлевири фондулуг аппарадының штады, тренер кадрлары кызырлыр. Профэвилелдерниң ВДФСО область чөвүлелиниң тургустунуп келгенинден бээр штат кызырылгазы ам ийи удаа болуп турары ол.

1990 чылдың спортчу хемчеглерин эрттирериниң календарь планын тургускан болгаш оларны эрттирерииге чарыгдаар 94 муң рубльди тускайлаан. Ону канчаар шингээдирил? Бо айтырыгга харыы мындыг. Курлавырлардан бодап тыпкаш, бот-орулга-чарылгаже, бот-акшаланыышкынче шилчип алыыр. А канчаар? Профэвилелдерниң ВДФСО область чөвүлелиниң балансызында спорт дерилгелериниден чаңгыс-ла «Хүреш» стадион бар боор турар. Ол ам септелгеде. Ооң чылда киирип алыр орулгазы — 15 муң рубль. Ону бистер арай деп-ле күүседип турар бис. Бир эвес бо чылын спорт-эт-сеп лотереязын ийи удаа эрттирерин биске чөпшээрээр болза, ынчан база эки-ле харын. Оон 40 муң хире рубльди киирип ап болгай. А артканы 40 муңну кайыын алыыр? Эрткен чылдың декабрь 26-да эрттирген сөөлгү лотереявыстан кирген орулга-биле календарь планында көрдүнгенин ёзугаар бистер область чергелиг 3 маргылдааны эрттирер болгаш шилиндек спортчуларывысты республикадан дашкаар болур 2-3 маргылдааже чорудар аргалыг болур бис. А ооң соонда канчаарыл?

Вячеслав КАРА-ТОННУТ.
Профэвилелдерниң ВДФСО Тыва область чөвүлелиниң даргазының оралакчызы.

Номчукчунуң бодалы

ШИИТКЕЛ ЧИИК-ТИР

Эрткен чылдың кыжынында Барыын-Хемчик районнуң «Барлык» совхозтуң төвү Саадак-Терек суурнуң клувунга районнуң улус судунуң үнүүшкүннүг ажык суду болган. Аңаа элээн аар кем-херек үүлгеткеннерниң херээн көөрү-биле суд составы чыглып, хомудалдыг-даа, когаралдыг-даа кижилер чыглып келген. Баштайгы суд чорудулгазынга РСФСР-ниң Кеземче хоойлузунуң 103 чүүлү-биле буруудаткан Николай Достайович Ооржактың буруудап турар дүрүм чүүлү дээрге, юридиктиг ёзу-биле көөр чүве болза, ооң холундан өлген кижи чогуш-содаа ужурундан бижектеткеш, амылыг чыткаш, өлүмче кирген деп турар. Херектиң материалы-биле херечилерниң өчүктерин дыңнап олурарга, дерзии үүлгедикчи эжин олла черинге олуруп кааш, ооң соонда ону чажырып, кымгадаа билдиртпес сорулга-биле кудумчуже сөөртүп каапканын бадыткап турар.

Мээң бодалым-биле алырга, ук үүлгедикчини РСФСР-ниң Кеземче хоойлузунуң 102 чүүлү-биле дерзии үүлгедиг дээш буруудадыр турган. Ол ындыг үүлгедигни кылырының бүдүүзүнде нийтилелге таарышпас байдалды тургузуп, бодунуң бажыңынга кылымал араганы хайындырып, ужур-дүржок чорукту кылганы билдингир ышкажыл.

Н. Ооржак 1973 чылда шииттиргеш, шенелде-биле 3 чыл ажыг үеде үнүп келген. Шенелде дээрге, кеземчениң база бир хевири болурун хоойлуда дүрүмчүткен хирезинде, чер-черниң эрге-чагырга органнары, хөй-нийти организациялар оларже кошкак кичээнгей салып, хыналданы сула чорудуп турар. Ынчаар шииттиргеннерниң даңзызы чүгле суд органнарында шыгжаттынып чыдар. Ынчангаш оларны хайгаараар чүве чогу-биле, бажы эъттенгениниң херечизи үстүнде коступ турары ол.

Ол-ла судка РСФСР-ниң Кеземче хоойлузунуң 104 чүүлү-биле хамааты Анай-оол Хомушкунуң херээн көрген. Ол когаралга таварышкан кижини аар бижектээни-биле буруудаттырган. Ынчалза-даа ону чүгле 3 чылда хосталгазын казып шииткен. Шак мындыг соок чепсек ажыглаар чоннуң дайзыннарын черле чүге чииги-биле шиидип турарыл?

Судту ажык-чарлыы-биле кылып турарын сөөлгү үеде элээн чурумчутса-даа, онаар яланы, ооң үүлгедиин хандыр бодаза чогуурун хоойлу органнарындан негезе эки.

Сарыглар СЕРИН-ООЛ.
Пенсионер.

ГРУЗИН ССР. Грузин совет шүлүкчү, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, Руставели болгаш Джавахарлал Неру аттыг шаңналдарның лауреады, хөй-нийтиниң көскү ажылдакчызы Ираклий Абашидзе 80 харлаан.

И. Абашидзениң шүлүк чогаалдарының шынчызын, философтуг утланыышкынын, хамааты сорук кириишкинин номчукчулар магадап турар. «Руставелиниң изи-биле» деп ооң ному — «Пар кежинде маадыр» деп шүлүглелдиң шылгараңгай автору Шота Руставелиниң амыдыралының, өлүмүнүң болгаш өлүм чок чоруунуң дугайында сорук киришкинниг ыры-дыр.

Ираклий Абашидзениң чогаалдары бөгүн чурттап турар, даарта болгаш кезээде чурттаар.

ЧУРУКТА: лириктиг шүлүктерниң чалаттынып турары.

М. ДАТИКАШВИЛИНИҢ фотозу.
(СЭТА-ның фотохрониказы).

ЛИПЕЦК ОБЛАСТЬ. Елицкиниң медицина дериг-херекселдериниң заводунда чаа цехтерни немей ажыткан. Оларның бирээзинде карак шилдериниң хоозун бүдүрүп турар. Аңаа бо чылын 8 млн. кезек ындыг продукцияны бүдүрери планнаттынган.

Цехтиң ажылында бир онзагай чүүл болза кижилерниң хууда чагыгларын хүлээп ап турары болур.

ЧУРУКТА: цехтиң мастерлери (солагай талазындан) Марина Чурсина, Александра Зотова, Елена Путятова, Галина Фаустова, Надежда Морозова.

СЭТА-ның фотозу.

Моолдан медээлер

ХООЙЛУ КҮШТҮГ БОЛГАН

Моолда чер иштиниң байлааның дугайында хоойлу күштүг болуп кирген. Ону хүлээп алыры чугула апарган. Моолда ам бо хүннерде хөмүр-даштың болгаш өске-даа 200 ажыг казымал байлактары үлетпүрде ажыглаттынып турар. Үнелиг болгаш ховар металлдар, дустар, үнелиг даштар, тудуг материалдарын бүдүреринге минералдыг чиг эт хөй.

Казымал байлактарны кандыг-даа тускай чөпшээрел чокка хамаан чок шиңгээдип ап турар таварылгалар хөй. Шак ындыг «шиңгээдиишкиннерниң» соонда улуг-улуг девискээрлерни бокталдырып, хирлендирип турар болгаш ханы-ханы оңгарлар тургустунуп турар. Чурттуң чер иштиниң байлаан камгалаар, комплекстиг план ёзугаар бүдүрүкчүлүг ажыглаарынга чаа хоойлужудулга актыларының юридиктиг хуусааларында ажыглаары күштүг болуп турары чуртка ажыктыг болган.

ЧОННУҢ САН СОСТАВЫ БОЛГАШ ПЛАННААШКЫН

Ам бо хүннерде МАР-да күш-ажылдың курлавырларын ажыглаарын экижидер айтырыг чидии-биле тургустунуп, чаа ажылчын олуттарны тургузары болур.

Чоннуң ээлчеглиг чизезиниң үезинде (1989 чылдың январь) 27,5 муң кижи нийтилелге ажыктыг ажылга хаара туттунмааны тодараттынган. Ооң түңнелинде оларны ажылга тургузар хемчеглер алдынгандан, 12,6 муң кижини ам ажылда киирген. Дээди, ортумак, профессионал-техниктиг өөредилге черлериниң, нийти ортумак школаларның доозукчулары 70 муң кижини, ол ышкаш Моолдуң улустуң шериинден халашкан муң кижини ажылга тургузары ам бо хүннерниң кол сорулгазы кылдыр салдынган.

Чаа ажылдаар черлерни тывары күрүнениң капитал салыышкынының күсели-биле тывары көрдүнген. Ол ышкаш бүдүрүлгелерниң иштики курлавырларын долу ажыглаарын, кооперативтерни болгаш хамаатыларның хууда күш-ажыл чорудулгазын сайзырадырын, чаа ажылдаар черлерни тургузарын кол үндезин кылдыр санап турар.

ХӨӨРГЕЛЕР ДЕЛГЕЛГЕЗИ

Улан-Баторда Күрүне музейиниң шыгжамырындан шилип алган эрги шагның таакпы хөөргелериниң делгелгезин организастаан. Ында 130 ажыг ховар чогаадыкчы экспонаттар кирип турар. Ында миниатюралар бичии хемчээлдиг бедии ийи сантиметрден ашпас шилден, дойдан, чаан сөөгүнден, ыяштан ол ышкаш ховар металлдардан болгаш улуг үнелиг даштардан кылган чүүлдер бар.

Оларның хөй кезии XIX вейте чогааткан экспонаттар. Ол үениң болуушкуннарының үе-шаан айыткан. Эрткен үениң таакпы хөөргелери ооң ээзиниң онзагай эдилели болуп, оларның кайы-бирээзи эр кижилерге кол хамаарылгалыг, ээзиниң чоргаарал болуп чораан. Хөөргелерниң хевири бөдүүн, боду бүткен чараш даштардан шеверлеп кылган.

Күрүне музейиниң фондузундан он хөөрге амгы үеде ГФР-де Моолдуң этнографтарының болгаш чоннуң чогаадыкчы ажылының делгелгезинде.

«МОНГОЛ АДУУ» НИИТИЛЕЛИ

Төп аймактың административтиг төвү Зуунмод хоорайда «Монгол адуу» («Моол чылгы») нийтилели тургустунган. Моол аъттарның тараттынганын өөренип көөр, оларның баш санын өстүрер, продуктулуг чоруун көвүдедиринге дуза көргүзер, чылгы малга национал чаңчылдарның аъtка хамаарылгазын камгалаар, чылгычыларның аргадуржулгазын нептередирин бодунуң мурнунда кол сорулга кылдыр ол нийтилел салып турар.

Чамдык аймактарда болгаш сумуларда нийтилелдиң филиалдарын тургускан. Моолдуң булуң бүрүзүнден штабтың бажың адрезинче породалыг чарыштырар аъттарны, акша шилчилгелерин, чылгычыларга аъtка хереглээр национал дериг-херекселдерни чорудуп берип турар. Нийтилелдиң кежигүннери 400 кижи чедип, оларның иштинде даштыкы кижилер база бар.

Чылгы мал — Моолда мал ажыл-агыйының кол адыры. Чылгы малды азырап өстүреринге одар-белчиирни тускайлап хандырган. Моол чылгы кижилерге амданныг айрагты (хымысты) болгаш чымчак эътти берип турар.

(Моол парлалга— ПМА).

БИСТИҢ КАНДИДАТТАРЫВЫС

Демократия, ажык-чарлыг чорук нептереп орар амгы үеде соңгукчулар боттарының депутаттарының кандидаттарынга ынанып болгу дег улустарны шилип ап турары ам кымга-даа чажыт эвес. Кызылдың Ленин № 9 соңгулда округундан Тыва АССР-ниң улус депутадының кандидадынга бүрүткеттирген алды кижиниң аразында Кызылдың педагогика институдунуң студентилериниң профэвилел комитединиң даргазы Алдын-кыс Темир-ооловна Конгар база кирип турар. Бо округта шилип алырының аргазы соңгукчуларга ылап-ла улуг. Мында культура, эртем, улус өөредилге талазының кижилери колдаан. Оларның бирээзи черле тиилеп үнери албан.

Педагогика институдунуң студентилериниң профэвилел комитединиң даргазынга хостаткан кижини ам соңгуп ап турар апарган-дыр. Чүге дээрге студентилер саны хөй. Эрткен чылдың майда дөрт кижиниң аразындан Алдын-кысты соңгааны база ужурлуг болбайн аан. Ол боду бо институттуң биохимия факультедин доосқан. Кафедрага ажылдап арткан турган. Шыырак студент боорга, кедизин бодаан болбайн аан. Өг-бүлелиг, бичии кижилиг апаргаш, кафедрадан профэвилел ажылында келген. Ол ажыл чиик бе, ынчаш? Берге. Студентилерниң социал камгалалдыг чоруун экижидеринге улуг-хуузун киирер изиг күзел-биле ол мында ажылдай берген.

Институт доосқаш, үр-даа болбаан аныяк кижиде узун намдар-даа каяа турарыл. 27 чыл бурунгаар Тес-Хемниң Ак-Эрик суурга Варвара, Төмүр-оол Монгуштарның өг-бүлезинге төрүттүнген. Өг-бүлезиниң ээзи Конгар Валерий Николаевич ИХМ-де ажылдап чоруур, а бичии оглун пенсияда кырган-авазы, алдарлыг артист Хүргүлек Байыскылановна карактажып турар. Кырган-ава, кырган-ачалары шупту мында, Кызылда чурттап турар болгаш, аныяк өг-бүлениң бут кырынга турарынга дузалыг дээрзи чугаажок. Ол база ажыл-ишке дуза-дөмек болур-дур.

Кызылдың педагогика институду дээди эртемниг башкы кадрлар белеткээр кылдыр ажыттынгандан бээр үжен дөрт чыл чедип турар.

СТУДЕНТИЛЕРДЕН ТӨЛЭЭЛЕТКЕН

Дээди эртемниг башкы кадрларның баштайгы үндүрүлгезин кылгандан бээр келир чылдың чайынында үжен чыл болур-дур деп иштимде шүүштүрүп бодап ордум. Чүге дээрге бодум ол үндүрүлге-биле кады доосқан мен. Институт доосқаш Ак-Эрик суурга ажылдап турган баштайгы чылымда Алдын-кыс чаа төрүттүнүп турган чорду. Республикага билдингир хоочуннарның бирээзи чораан кырган-ачазы — Ооржак Чадамба ынчан аңаа колхоз даргалап турган чүве.

Бо чылдарда институдувустуң материалдыг баазазы ол үеге бодаарга чаартынганна болбайн аан. Өөренир, чурттаар корпустар хирези-биле бар-дыр. Ынчалза-даа амгы бо үениң негелдези-биле алырга, бааза черле чегей, сыңышпастаан. Ону билбес кижи чок. Алдын-кыс-биле чугаавыстың кол темазы-ла ол болган. Хоорайның чөөн талазында студентилер хоорайы турар черде өөредилге корпузунуң тавааан салырының кырында келген-дир. Ол кончуг эки-дир. Тудуг-суур өзүп мандызын-на деп күзээр-дир мен.

Бир-тээ, студентилерниң өмүнээзинден депутаттың кандидадынга депшиттиргеннерниң аразында кирип турар кижи болганда, Алдын-кыс Темир-ооловнаның сагыш-сеткилин чүү хөлзедип турарын сонуургап, чугаалажып көрдүм. Студентилер профкому ажыл-херээн дем-биле чорудуп-ла турар. Аңгы-аңгы секторлар аайы-биле үстүп алгылаан. Кол-ла чүүл — студентилерниң социал айтырыглары. Чүге ындыг болбас деп. Студент дээрге база-ла амыдырал - чуртталгазынга, кадыкшылын камгалаарынга, дыштанырынга сонуургалдыг хамааты, келир үениң специализи-дир. Ону өөредип кижизидеринге, аажы-чаңын, культуразын хевирлеп тургузарынга башкы кадрлардан аңгыда, өөредилге чериниң хөй-ниити организацияларының, ооң иштинде профкомнуң, киржилгези улуг. Социал айтырыглар-ла дижип, бөгүн кайда-даа алгыржып турар бис. Херек кырында бистиң студентилеривистиң социал камгалалдыг чоруу кандыгыл дээрзин чамдыкта шоолуг херекке албайн баар бис. Бо айтырыг чурт хемчээли-биле безин эрткен күзүн болган студент шуулганга дыңналып, көдүрлүп турду. Бо бүгү айтырыгларның дугайын депутатка кандидат сеткил хөлзээзини-биле чугаалап турар.

Бир эвес депутаттың кандидадынга соңгуп алыр болза, чүнү кылырын, кандыг программа-биле канчаар ажылдаарын ол төлевилеп кылып алган. Ол чүгле бодунуң институдунуң студентилериниң дугайын бодавайн, хоорайның өске-даа студент, сургуулдарының айтырыгларын база бодап турар, ындыг болур ужурлуг-даа. Ол кончуг шын.

Чүгле депутатка соңгударын-на бодап, ону манап орар кижи деп бодаваңар. Профком даргазы кижи болгаш, ылаңгыя студентилерниң чуртталга байдалдарын экижидериниң айтырыгларын кичээнгейниң төвүнде тургускан. Интернационал кудумчузунда 20 дугаар бажыңда улуг ниити чуртталга бажыңының келир частан эгелеп капитал септелгезин чорударын институттуң удуртулгазы планнап көрүп турар. Бо ажылга эки киржилгелиг болур. Үе-дүпте септеп деривээнинден, ол ышкаш эдилелдиң база чегейинден хөглерээн бажың-дыр. Септелгени бо чылын эрте эгелевес болза, күске чедир дүрген доозуптары база бергедээр. Студентилерни кайнаар киириптерил. Хоорайның удуртур органнарының дуза-деткимчези чугула апаар.

Бо общежитиеге студентилер столоваазын база ажылдар. Берге айтырыг — дерилге: соодулга агрегаттары, плиталар. Общежитиеде мебель аймаа мырыңай чок, бары көңгүс элеп баксыраан. Фондулар, лимиттер чедишпес. Бо айтырыгны республиканың чамдык удуртукчуларының деннелинге чедир көдүрген-даа, олар база аазап-ла турган. Манаар апаар.

Педагогика институдунда 1400 ажыг кижи өөренип турар. Студентилерниң чүгле 65—70 хуузу ниити чуртталга чери-биле хандыртынган. Эрги аэропорт чоогунда бичии бажыңда өг-бүлелиг каш студент чурттаан. Суворов кудумчузунда бичии ыяш бажыңда сыңмарлажып чурттап турарлар база бар. Төрелдеринде, ол ышкаш бажың хөлезилеп чурттап турарлар эвээш эвес.

Студентилерниң медицина хандырылгазын алыр болза, цех эмчизи бар (чаа поликлиникада), а общежитиеде хензиг шөлде диш эмчизи, чиннеп эмнээр чер бар. Шөл делгем болза, байдалды оон-даа экижидип ап болбайн аан. Студентилерниң аразында кадыын экижидер ужурлуг улус база хөй-ле болгай. Дыштанылга черлеринче баар путёвкаларны профкомга база берип-ле турар. Ылангыя Чер ортузу далай чоогу дээш, өске-даа сураглыг черлерже безин. Өртек улуг болуп келир. Ынчап кээр орта олче колдуунда тыва студентилер шоолуг барбайн баргылаар. Материалдыг хандырылгазы шыырак улус чоруур. Черле ынчаш тывалар бистерде база шала чүве эскербес, херекке бодавас чоруктар кончуг хөй. Келир үениң башкыларынга ыңай-бээр баары, солун черлер-биле таныжып алыры чугула херек-тир. Билиг ханылаар, хөйнү билип алыр болгай. Амыдыралчы дуржулга бедиир.

Бот-башкарнылга, бот-хандырылга айтырыгларын студентилер ортузунга дидим нептередирин чоорту өөренип көөр деп турар. Бүзүрелден база харыысалга үндезилеттинер деп бодаар мен. Аныяктарда айтырыглар хөй, ону дөгерезин маңаа айтып, сайгарары дөмей-ле болдунмас.

Материалдыг хандырылгазы чегей, өскүс студентилерже профкомдан онза сагыш салып турар. Оларга көрдүнген акша-хөреңги-даа хирезинде бар. Профком ону чогумчалыг тыпсып, таарыштырып турар. Пединститутта 70 ажыг бүдүн өскүс студент бар болду. Чартык өскүстер, хөй уругларлыг өг-бүлелерден кижилер база хөй. Өскүстерге материалдыг дузага көрдүнген акшаны чөп ажыглап турарын Алдын-кыс Төмүр-ооловна чугаалап орду. Өскүстерге чемнениринге хүн бүрү талоннарны база бээр. Ай санында бээр акшазы база бар. Өгленип-баштаныырга база акша дузазын көргүзер ужурлуг.

Материалдыг дуза фондузун байлакшыдары чугула деп депутатка кандидат санап турар. Чүгле өскүс эвес, өске-даа ада-ие талазындан хандырылгазы чегей студентилер хөй. Оон аңгыда өг-бүлелиг апарган студентилерге уругларын бо хоорайга ясли-садтарга тургузары берге, чүгле ниити ээлчег дээр. студент кижи ону канчап манаарыл? Ынчангаш бо айтырыг чугаадан ажыл-херекче шилчииринин аргазын дилээр сорулгалыг. Кижи бодап көөрге, чер-чер Советтеринче, Дээди-даа Советче депшидип турар депутаттарның кандидаттары бисте хөй. Олар шупту тос башка программалыг ажылдавас-ла болгай. Ынчанган төлээде дем-биле ажылдап тургаш, ниити эчис сорулгалыг айтырыгларны идип үндүрүп тургаш, аныяктарның ниити культура байдалы, улус өөредилгези болгаш аныяктар, кодээ школа дээн чергелиг кол-кол өзек чүүлдерни кичээнгейге алза эки болуру чугаажок. Оон аңгыда девискээр аайы-биле программаларны чурттуң өске черлеринде ажылдап кылып турар болгай.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединге Ленин № 9 соңгулда округундан улус депутадының кандидадынга бүрүткээн Кызылдың педагогика институдунда студентилерниң профэвилел комитединиң хостаткан даргазы А. Т. Конгар-биле үстүнде айтырыгларның дугайын чугаалашкан бис. Бодунда черле [illegible] бир айтырыгларның ындынче бакылап көрүп турар, орлап-шоваа. Студентилерниң социал амыдыралы дээш сагыжы аарып турар кижи-дир деп бүзүредим.

Бопуймаа ДИРЧИН.

ЧУРУКТА: А. Т. Конгар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

БАЗА БҮЗҮРЭЭР БИС

Ажы-биле чугаалаарга, сөөлгү үеде бо-ла аныяк өскен дугайында дүвүренчиг чугаа көвүдээн. Чогаалчы А. Даржайның ажык чагаазын-даа солунга парлады. Шынап-ла, чамдык аныяктарывыстың ажыл кылып билбезин, чалгаазын, турамык деп чүвезин көргеш, бистер пенсионерлер, кайгаар-дыр бис. Бажыңга үнген-кирген аныяк оолдар, кыстарны, хадуңмаларывыстың ажы-төлүн ындыг-мындыг болур чүве, бистер бичиивисте мындыг чораан бис деп, бо-ла чагып сургаар-дыр бис. Аажы-чаңы төлеп чок чамдык оолдар, кыстар бистер ышкаш улгадып, ажы-төлдүг апаргаш, боттары оларын чүү деп чагып-сургаар, кижизидер ирги?

Өөм ээзи база-ла пенсионер. Мая Ховалыговна-биле 5 оолдуг бис. Чаңгыс чурттугларывыс — хайыраканчылар бисти билир. Чээрби ийи чыл дургузунда малчыннап келген бис. Пенсияже үне бээривиске, ийи оглувус Артур биле Виктор хойжулай берди. Викторувус өглүг, кенивис база кызымак уруг.

Чүгле боттарының ажы-төлүн мактай берди деп бодаваңар. Бистиң «Улуг-Хая» совхозта аныяк малчыннар база бар. Иргек Ыглаар-оол деп аныяк кижи бар, теве кадарчызы. Ол оолду магадаар бис. Теве кадарчызы болуру дыка берге. Кыжын январьда бууражe чоокшулаар хамаанчок, оон каразынга көстүрү ондактыг мал болгай. А 22 харлыг Иргек чогушкан бууралары чарып ап турда, кайгаар сен. Эптиин, дидимин.

Бистиң оолдарывыстың чанында, база-ла Эжимде, Александр Дагбалдай деп оол бар. Алыс бодунуң кызымаан чүү дээр боор. А өөнүң ээзи Чудурукпай деп уруг бүгү назынында мал аразынга өзүп, доруккан, малга хөлчок сундулуг. Ол ышкаш бистиң дунмавыс Борис Шактаржапты Улуг-Хем районда билбестер ховар деп болур. Эрткен чылын ол өг-бүлези-биле 100 өшкүден 90 анайны камгалап алгаш, малчыннар Наадымынга чорааш, өртектиг чүүлдер-биле шаңнадып, аажок өөрүшкү-маңнайлыг келген кижи.

Бистиң дөрт дугаар оглувус Омак ам малчыннарда почтачылап турар. Шериг баар кижи. Келир үеде база-ла малчын болур дээрзинге бүзүрээр бис.

Ондар БИЧЕ-БУТ.

Улуг-Хем район.

ЧҮГЕ ЫНДЫГЫЛ?

Сөөлгү үеде республика чергелиг маргылдааларның саны чүге эвээжей бергенил? Мен бодап көөрүмге, ында бир-ле чылдагаан бар хире-дир. Ынчалза-даа спорт ажылын хөгжүдеринге хөй маргылдаалар эрттирери база улуг рольдуг эвес-ле ыйнаан. А мээң бодалым-биле алырга, кандыг-даа спортчу маргылдаага массалыг чорукту чедип алыр болза эки. Спортка хандыкшылдыг, аңаа сундулуг мен. Ынчангаш бодумнуң чамдык бодалдарымны маңаа киирейн.

Хостуг хүрешке, ча адарынга чамдык чедиишкиннер бар. Чүге дээрге спорттуң бо хевирлеринге республика чергелиг болгаш ооң кызыгаарындан дашкаар маргылдааларга үргүлчү киржип турар бис. Ол биске элээн эки түңнелдерни берген.

А спорттуң өске хевирлеринге байдал кандыгыл? Чиик атлетика маргылдаалары район төвүнге-даа, республика найысылалга-даа эвээш болуп турар. Ону сонуургап көөр көрүкчүлер саны дыка кызырылган. Кышкы үеде конькиге дүрген маңнаарының маргылдаалары шуут болбастаан. Оон уламындан спорттуң бо хевирлери хөгжүлде албайн турар. Алдан чылдарның эгезинде конькиге дүрген маңнаарының маргылдаалары чер бүрүзүнге чүгле улуг улустуң хамаанчок, өөреникчилер ортузунга безин ол нептереңгей турган. Ам ону шуут уткан бис.

Өөреникчилер ортузунга маргылдаалар район, республика чергелиг эртпестээн. Сөөлгү үеде мячилиг хоккей безин хөгжүлде албайн турар. Чүге дээрге республиканың спорт комитеди эде тургустунмаан, эрги чанчылдардан уштунмаан.

Аңаа хамаарыштыр маңаа чаңгыс-ла чижекти киирерге четчир. Эвээш-биче-даа болза маргылдаалар болуп-ла турар. Ону көрүп олурарга, судьялар ол-ла кижилер болгулаар. Чаа кижилер көзүлбес боор-дур. Оларны солуптар аныяктар канчап барган, оларны өөредип алза черле ажырбас деп бодаар мен. Маргылдаалар үезинде ойнакчылар биле судьяларның аразында чөрүлдээлер бо-ла үнүп келгилээр. Мен бодап көөрүмге, судьяларда чайгылчак болгаш спорттуң ол хевирин эки билбес хире чүүлдер база бар.

Эрткен чылын Кызылга үшкү бөлүктүң мячилиг хоккейге маргылдаазы бир неделя уламчылаан. Каа-Хем, Кызыл районнарының чамдык ойнакчылары чүгле ойнап билбес эвес, а конькиге туруп шыдавас боор чорду. Маргылдааны чүгле чаңгыс кижи «чирик» дуглап судьялап эрттирген. Эрзин, Мөнгүн-Тайга районнарының командалары ойнап турда, судья бодунуң талазындан шынчы эвес чоруун көргүзүп, чайгылчак болган. Ол судьяны Клим Чадамба дээр чораан. Маргылдааларга көрүкчүлер саны база дыка эвээш болган. Ындыг байдалга спорттуң ол хевирин канчап сайзырадып алыр боор!

Кандыг-даа кижи спортче баштайгы базымын школачы чылдарындан эгелээр. А бистиң республикада байдал кандыгыл? Республика чергелиг маргылдаалар хостуг хүрешке, бокска, шыдыраага, бут бөмбүүнге эртип турар. Ол эки-дир. А чиик атлетикага, конькиге дүрген маңнаарының маргылдаалары чүге эртпейн турарыл? Оон ыңай «Хөглүг старттар», «Идегелдиң старды» деп маргылдаалар школачылар ортузунга эртпээнден бээр үр апарган. Ол база-ла чоорту уттундуруп бар чыдар. Өөреникчилер аразынга маргылдаалар хөй эртер болза, спортчу мергежил бедиир, уругларның эп-найыралы быжыгар деп бодаар мен. Сөөлгү чылдарда бистиң Бай-Тайга районнуң девискээринге эртип турар маргылдааларның шынары дыка кудулаан. Өөреникчилер ортузунга маргылдаалар болуп-ла турар болза, оларны эки организастаптар, харыылаптар кижилер тывылбайн баар чүүлдер бар. Чамдык күш-культура башкылары боттары аразында дугурушкаш, судьяларны-даа эки шилип албайн, маргылдааларны эрттириптер чүүлдер турду. Районо болгаш комсомол райкому, спортшкола, пионерлер бажыңы аңаа-даа киришпес, кыдыынга «уттундуруп» чыдып каар. Бот-боттарынче чууй кагжыр дээш маргылдааны удуртуп-башкарып эрттирер кижилерни безин тып чадай бээр.

Школачылар аразынга маргылдаалар эрттирерге, удуртукчу башкылар шуут билбейн баргылаан боор. Харын-даа чамдыкта хөй маргылдаалар эрттирген дээш, күш-культура башкыларын шугумчулей бээр чүүлдери база бар. Өөреникчилер кичээл кылбайн тур, маргылдаалажып туруп алдылар дээш-ле баар.

Директор болгаш ооң класстан дашкаар ажыл чорудар оралакчызы өөреникчилер ортузунга маргылдааларэрттирерингеүлүүн киирер хүлээлгелиг. Маңаа класс башкыларының киржилгези база чок боол турар. Олар клазының командазын безин тургуспайн баарлар. Ындыг болганда, спортту, күш-культураны хөгжүдери берге апаар ышкажыл.

Мээн хууда бодалым мындыг. Спортту сайзырадыр, ону массалыг болдурар дизе, маргылдааларны тус черлерге хөй болгаш шынарлыг кылдыр эрттирер апаар. Спорттуң кандыг-бир хевиринге маргылдаа болурунуң дугайында чарлалдарны элээн каш хонук бурунгаар көскү черлерге азар болза эки.

Мөрзек КУДУРУКПАЙ.

Улус өөредилгезиниң тергиини. Шуй ортумак школазының башкызы.

СПОРТ · СПОРТ · СПОРТ · СПОРТ

БИРГИ АВТОКРОСС

45 градус соок, суббота хүнү. Хоорайның мурнуу чүгүнде каът бажыңнар ындында ховуда баш бурунгаар белеткээн автоорук. Автоспортка хандыкшылдыглар агаарның чыккылама соогундаа эскербейн, эрес-дидимнерниң демиселин көөрү-биле чыглып келгеннер.

Тыва АССР-ниң ДОСААФ обкомунуң республика масштабтыг бир дугаар организастаан «Саяннар» деп автокроссту ДОСААФ обкомунуң даргазының оралакчызы, подполковник Г. Г. Пушкарев ажыдып, чүве чугаалааш, спортчуларга байыр чедирген. Маргылдааны «Жигули», «Волга», «Багги» класстың машиналарынга эрттирерин судья коллегиязынга дугурушкан турган. Ынчалза-даа «Багги» класстың машиналары үрелик болганындан маргылдааже оларны кирбээн. Чүге ындыг болганын маргылдааның кол судьязы Д. В. Ивановтан айтырарымга: — Бир дугаар организастап турар болгаш, дүвү-далаш-биле белеткенген бис. Оолдарның боттарының буруузу-биле ук машиналар үрели берди. Ийе, бир талазында судья коллегиязының буруузу база бар. «Баггиге» элээди оолдар чаржыр ужурлуг турган. Ол бүтпейн барды. Оон аңгыда спортчуларның кижи бүрүзүнүң машиналары турар ужурлуг. Машиналар эвээш. Бир дугаар эрттирип турар маргылдаа болганда, бистиң арга-дуржулгавыстың бедииринге бо эртер маргылдаа салдарлыг болур деп бодаар мен — деп, Дмитрий Иванович чугаалады.

Маргылдаага ДОСААФ-тың техниктиг школазы болгаш автошколазындан, Ак-Довурактың автошколазының, Кызылдың автоорук техникумунуң, Тыва АССР-ниң Кадык камгалал министерствозунуң автобаазазының база Кызылдың пассажирлер АТБ-зиниң командаларындан ийиги спортчу разрядтарлыг 24 чолаачы киришкен. Олар кадыр дөңнерлиг, кудургайларлыг шаптараазыныг оруктарга үш долгандырыг кылыр. Аңаа эки көргүзүглүг, эвээш үелиг болган чолаачылар түңнел оюнга кирер.

Машиналарның техниктиг байдалы багай болганы-биле «Волга», «Жигули» маркалыг ийи автомашина баштайгы үелерде-ле сандан үнген. Ынчангаш маргылдааның эрттирер шагы узамдыгып, машиналарны чолаачыларның солуп турганындан үе-шак орайтаан.

Машиналарның үрелишкини болуп турза-даа, спортчулар бар шаа-биле демиселди үргүлчүлеп, эдиишкиннерни изиг дээрезинде чоруткаш, чарышты уламчылааннар. Командалар аразынга бирги черни Кызылдың автоорук техникумунуң командазы чаалап ап, шилчип чоруур кубок болгаш хүндүлел бижик-биле шаңнаткан. Ийиги, үшкү черлерни ДОСААФ-тың техниктиг школазы биле Кызылдың пассажирлер АТБ-зиниң командалары дараалаштыр ээлээн. Хуузунда бирги черни «Жигули» автомашинага АТБ командазының төлээзи Александр Анисимов, автоорук техникумундан мотоцикл спортунуң талазы-биле ССРЭ-ниң спорт мастеринге кандидат Юрий Гаврилов ийиги черни, үшкү черни Сергей Шипулин (Ак-Довурак), а «Волгага» биргизин Сергей Катюбеев, ийигизин Владимир Жидкин (Кызыл), үшкү черни Павел Сурда (автоорук техникуму) ээлээш, шаңналдарга төлептиг болганнар. Маргылдааның тулган чемпиону Юрий Гавриловка тускай шаңналды тывыскан.

Вячеслав МОНГУШ.

ЧУРУКТА: маргылдаа үезинде.

ЧАА СПОРТ ЗАЛЫ

Кызыл хоорайның тускай шеригжиткен өрт кезээнии хууда составынга өөрүшкүлүг болуушкун болган. Олар боттарының күжү-биле спорт залы кылып алганнар. Барык-ла ийи ай бурунгаар аңаа хос, курут чер турган. Орта спорт залы кылып алыр дугайында бодалды кезектиң начальниги В. А. Марков үндүрген. Ону коллектив кежигүннери деткээн. Начальниктиң инициативазы-биле эгелээн ол ажыл шалыпкын темп-биле чоруп турган. Ында бүгү-ле чүвени олар боттарының холу-биле кылган. Амдызында ында спортчу тренажерлар эвээш. Ынчалза-даа оларны чоорту көвүдедип, четчелеп кылып алырын коллектив кежигүннери шиитпирлээн.

Тудугнуң идепкейлиг киржикчилери база бар. Оларга караулдар салбырларының командирлери — чолаачылар Н. П. Барыбин, В. Т. Крюков, А. Г. Черепанов болгаш улуг өрт өжүрүкчүзү А. Г. Гасанов олар хамааржыр. Ындыг-даа болза, караулдарның хуу составы хостуг үе-шагын ол тудугну кылчырынга эрттирген. Зал бичежек-даа болза, ооң иштинде дериг-херекселдерни таарымчалыг байдалда тургускан.

Ол спорт залының ажыдыышкынынга ИХМ-ниң удуртукчулары, политкилдистиң болгаш «Динамо» спорт ниитилелиниң төлээлекчилери киришкен. Ону кылган кижилерниң адрезинге чылыг состерни чугаалаан. Пионерлер, бичии өртчүлер дружиназының кежигүннери оларга чечектерни сөңнээн.

Өрт-дузалал спортунуң хоочуну, начальниктиң оралакчызы И. К. Шайхутдинов спортчу снаряд бүрүзүнге хамаарыштыр кыска тайылбырны берген.

Бот-тывынгыр рок-ансамбль спорт залының ажыдыышкынынга тураскааткан элээн номерлерни чыылганнарга бараалгаткан.

Ирина ШОГЖАЛ,

ИХМ-ниң өрт-камгалал килдизиниң инспекторы.

ТВ

ЯНВАРЬ 23

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 Барымдаалыг фильм. 9.10 Мультфильмнер. 9.30 Улусчу хөгжүм херекселдериниң үннери. 10.00 Барымдаалыг фильм. 10.20 «Ол болган... болган...» 10.45 1989 чылда чырыкче үнген А Солженицынның «Архипелаг ГУЛАГ» деп ному, В. Шаламовтуң рассказтарын долгандыр литературлуг маргылдаа. 11.25 Уругларга дамчыдылга. 12.25 Коллаж. 12.30 «Үе». 13.00—14.50 В. Добрынин композиторнуң чогаадыкчы ажылының кежээзи. 15.30 РСФСР болгаш УССР улустарының хөгжүмнүг аас чогаалының концерти. 16.00 Барымдаалыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 16.30 «Экии, музыка!». 17.05 Мультфильмнер. 17.35 Барымдаалыг фильм. 18.00 Эрге-чагырганы — Советтерге. 18.30 «Үе». 19.00 Аныяктар медээчизи. 19.45 Поэзия минуталары. 19.50 «Эрткен үеге эрге». Уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 21.00 «Үе». 21.30 «Чурттаар орап-бажың — 2000» акциязы. 21.40 Педагогика эртемнериниң доктору Г. А. Китайгородский-биле ужуражылга. 23.00 И.-С. Бах. Концерт. 23.35—23.50 Улуг кижилерге мультфильм. «Сүмелер бээринге ынак койгун».

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.10 Өөредилге программазы. 8.15 «Шуптузун билип сен тур мен». 8.35, 9.35 Өг-бүле амыдыралының этиказы болгаш психологиязы. 10 класс. Бистиң бот-боттарывыска хереэвис чүл? 9.05 Француз дыл. 10.05 Француз дыл. 10.35; 11.35 Төөгү. 7 класс. Ян Гус. 11.05 Эртем-тайылбырлыг фильм. 12.05 Ритмниг гимнастика. 12.35 — 14.05 «Хлеб — чүве ады». 8 сериялыг уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 17.00 Мультфильм. «Лоло пингвинчигеш». 2-ги фильм. 17.20 Барымдаалыг фильм. 18.00 Ритмниг гимнастика. 18.30 «Үе».

КЫЗЫЛДАН

19.00 «Азия төвү». Программада: Медээлер. «Соңгулдаларга уткуштур». «Чугула интервью». «Кеземче хрониказы». 19.30 Медээлер. 19.35 Барымдаалыг фильм. 19.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

КЫЗЫЛДАН

20.15 «Кодээ амыдырал». 21.15 Барымдаалыг фильм.

МОСКВАДАН

21.30 «Дээр хараачыгайлары». Уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 22.35—00.25 «Киномеридиан». «Камерад Крюгер». (ГДР ТВ-зи).

ҮШКҮ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

19.00 «Делегатскаяда музей». «Чаш назынче аян-чорук». 19.39 Поэзия. А. Марков. 20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 ССРЭ-ниң Күртелерадиозунуң квартединиң концерти. 20.30 «Оваарымчалыг, уруглар!». Барымдаалыг фильм. 20.45 — 21.30 «Бааз катап ынакшыл дугайында». Концерт.

АГААР

Республикаға шокар булуттаар. Хүндүс чагбас. дүне биче хар чаар. Мурнуу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 2—7 метр. Дүне 37—42, чамдык черлерге 28—33 градус соор. Чамдык черлерге дүне 27—32, хүндүс — 18—23 градус соор.

Кызылга шокар булуттаар, чагбас. Дүне 40—42, хүндүс 28—30 градус соор.

КИНО

ЯНВАРЬ 23-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «В полном порядке» 9.30, 19.20 (узаткан), **«Однажды в Америке»** (АКШ, 3 сериялыг, 16 хар четпээннер кирбес) 11.20, 15.20, **Видеозал: «Зита и Гита»** (2 сериялыг) 10.00, 13.00, 16.00, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: Кинолар чыындызы 9.00, **«Полет навигатора»** 10.20, 13.50, 15.40, **«Один момент»** (2 сериялыг) 17.30, 20.10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Черный капитан» 13.30, 15.20, 17.10, 19.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Ночевала тучка золотая» 15.00, **«Окно спальни»** (АКШ) 17.00, 19.10 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Приговоренный» 18.20, 20.00 шактарда.

667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Индекс 54241

Редактор
В Ф ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34; ◆ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17; ◆ приемная — 3-34-26 ◆ харысалгалыг секретарь — 3-34-82 ◆ оралакчылары — 3-45-83 Килдистер: ◆ авартийжи амыдырал — 3-36-82; 3-36-25; идеология — 3-34-57 ◆ совет тургузуг — 3-34-98; 3-41-23; ◆ үлетпүр — 3-34-49; 3-36-73; ◆ роулетпүр — 3-41-16; ◆ культура — 3-39-15; ◆ информация — 3-37-11; ◆ чагаа килдизи — 3-39-03; 3-34-39; ◆ очулга — 3-34-93; ◆ корректорлар — 3-37-11; ◆ үндүрүкчүлер — 2-27-41; ◆ солун келбейн барганда — 2-32-75 ◆ бухгалтерия — 3-43-41.

Чылда 300 катап үнер
Хемчээли 2 парлалга арны
Тиражы 28000 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажың № 1.

Чагыг № 368.

ТС—00023.